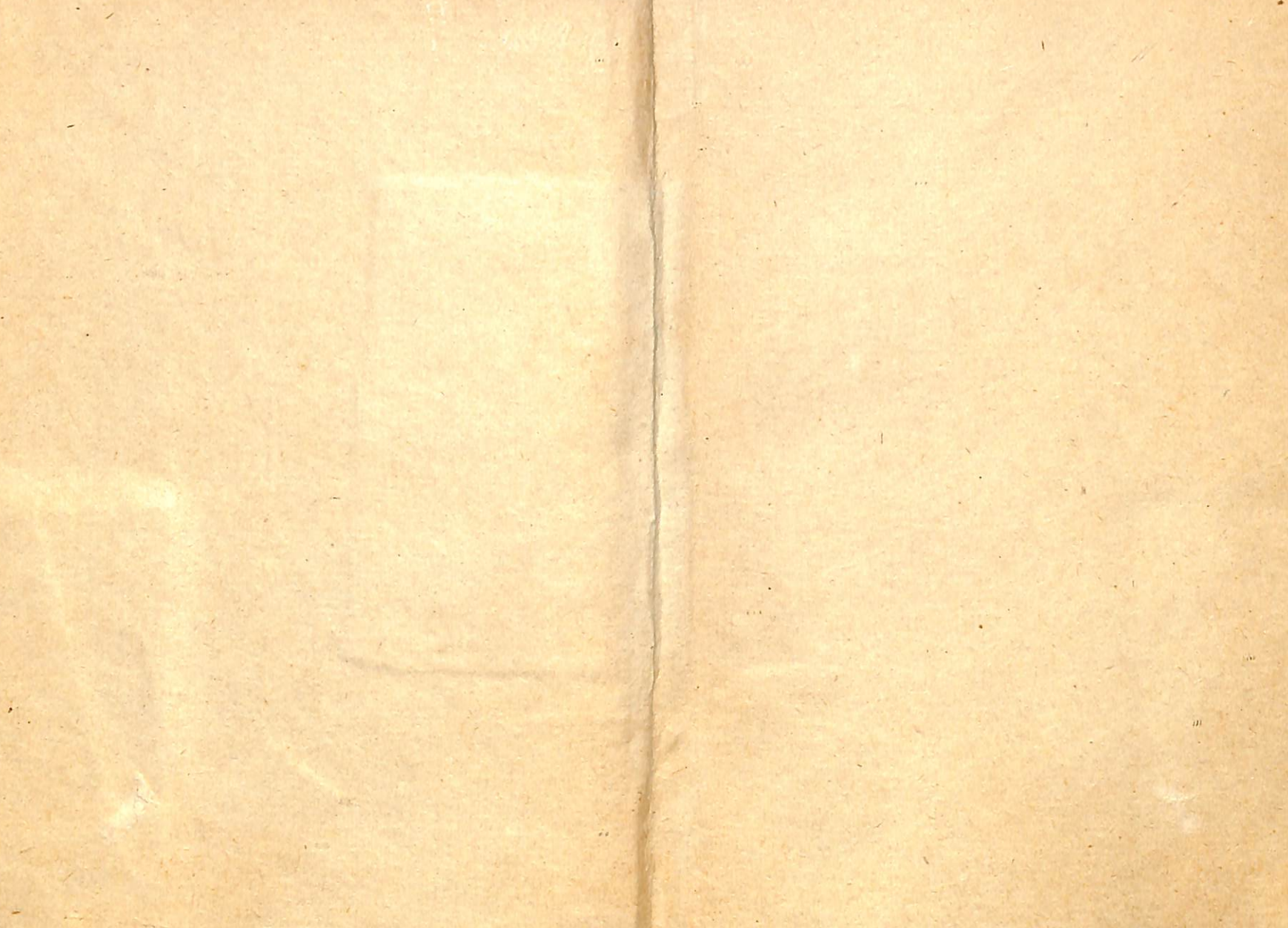

891.99

9-76

ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՂՐԱԳ

48

272

16.76

ԽՂՃՄՏԱՆՔԻ ՁԱՅՆԵՐ

ՓՅՍՏԱՆ

ՃԷՑԱՆ

ԹԷՏԱՐԿ

ՍԱՌԱ

ՄԱԳԹԱԶԻՆ

ԱՅՐԻՆ

ԽԱՐԻՍԻՆ

ՏԱԼԻՆ

Տպագրութիւն Ռ. ՍԱԳԱՆԱՆ

1909 Ե. ՊՈԼԻՍ

29791

19 NOV 2011

✓ Φ Ο Υ Σ Α , Ι

Α .

Հաճի Տիւրիկը, սպասուններու միջնորդը, տանը հինգ օր աշխատելէն վերջ միայն յաջողեցաւ ձեռք ձգել Կեսարացի Ղաղար Էֆէնտիի կնոջ, Սուրբիկ հանրամիտ, Գառըգիւղի ամենէն հարուստ տիկիներէն մէկուն, ուղած սպասունին:

Հաճին, Պարտիզակցի մը, ինքն ալ սպասունի, ստընտու, լուացարար, խոհարար կին եղած էր տունով, պարագային համեմատ: Ծառայութեան ամէն աստիճաններէն անցեր էր մէկիկ մէկիկ, Պոլսոյ հայ տուններուն, անոնց կարծեցեալ պարկեշտութիւններուն մէջէն հանելով իր հիմակուն անկախ դիրքը:

Սյդ տուններուն բոլորին մէջ, Հաճի Տիւրիկ, որ ան տունէն դէռ Երուսաղէմ դացած չըլլալուն համար՝ հաճի չէր, իբրեւ ճշմարիտ ու կատարեալ աղախին, աղաներէն մինչեւ սպասաւորները ճանաչցեր էր մօտէն, երբոր մեծ ու պզտիկ, դրեթէ առանց բացառութեան, քիչ չտո գինքը սղմեր սղմրակէր էին, հոս հոն, սենեակներուն մէջ, հանրմները տունը չեղած միջոցին, սանդուխին դուրսը,

դուռներուն ետին, երբեմն խոհանոցներուն անկիւնները: Շատ մը տուններու մէջ իր տիրութիւններուն նախանձը շար-
ժելու չափ ընդունելութիւն գտած էր առանց դանդաղելու:

Շատ բան տեսած էր իր անձին վրայ և աւելի շատ
իրեն շուրջը, իր բարակի հետաքրքիր քիթովը հոտու-
տալով ամէն ապականութիւնները և սաւր ականջովը՝
դռներուն ետեւէն ունկնդրելով կամացուկ մը ըսուած
խփքերուն:

Եփուն կնիկ մըն էր արդէն, երբոր առած պախաբե-
ներէն և ամսականէն աւելցուցած ստակովը Երուսաղէմ
գնաց, ով գիտէ ուխտի՞ թէ մեղքերուն թողութիւն ու-
ղելու համար: Վերադարձին՝ հաճի Տիւրիկ, սպասա-
ւորութիւնը թողուց, ինք իր գլխուն գործի սկսաւ, ծա-
նօթ տուններու համար կին ծառաներ գտնելու ձեռք զար-
կաւ, քիլլալ կնիկ եղաւ: Իսկոյն յաջողեցաւ այս գոր-
ծին մէջ. պատրաստարան ու գուարձախօս կին էր.
էֆէնտիներուն՝ վրան բաց կատակներ կ'ընէր. հա-
նրմներուն՝ օրուան գայթակղութիւնները կը բերէր: Ա-
մէնքը գոհ էին իրմէ. ամէն բանի յարմար սպասուէին
ինքը միայն ձարել գիտէր: Իր տեղաւորած ծառաները
տարիներով կը կենային գտնուած տեղերէն: Մենք տու-
ները, հարուստի տունները, իրեն կը գիմէին. անոնք որ
իր յաճախորդներն էին իր անունովը կը պարծենային:

— Մեր թէլլալը Հաճի Տիւրիկն է:

— Մերն ալ:

Հաճին՝ Շքիկըլին կամ Պիւռկիւին պէս բան մը կ'ըլ-
լար հայ հանրմներուն համար:

Ասոր համար էր անշուշտ որ Սուրբիկ հանրմ իրեն
լուր զրկեց երբոր իր տանը մէջ, հին օրուան Մարխամին
քով, նոր սպասուէի մը աւելցնելու որոշում տուաւ

ու անոր ճշդեց այն յատկութիւնները որ նոր գալիք ա-
ղախինէն կը պահանջուէին:

— Ընտրիկ մէկը ըլլալու է ամէն բանէ տաաջ. հո' գ-
չէ թէ որ սկիզբը ձեռքէն գործ չգայ. հոս շուտով
խզմեքը կը սորվի. արդէն մեծ բան մըն ալ չունի ընե-
լիք. տղուս Օննիկին սենեակը պիտի չտկէ, զգեստները
մաքրէ. սա ալ ըսեմ որ աղջիկ զաւակ չեմ ուղեր տանս
մէջ:

Եւ վախնալով որ գալիք սպասուէին Օննիկին սեն-
եակը շտկելու, զգեստները մաքրելու սահմանելովը՝
պէտք եղածէն աւելի բացայայտ կերպով իր դիտաւո-
րութիւնը հասկցուցած կ'ըլլայ, իսկոյն աւելցուց.

— Աչքը երեսը բաց մէկը չեմ ուղեր հո', հաճի'.
դուն իմ ուղածս հասկցար, թէ որ գիւ գոհ ընես, ուղած
քիլլալիք եւելօքը կուտամ:

— Հասկցայ, օղուլ:

Միջնորդը քիչէն շատ հասկցող կին էր. անմիջապէս
չորս դին ինկաւ, հարցուց փնտուեց, բայց գտնուածները
Սուրբիկ հանրմին ուղած պայմանները լիովին չէին միա-
ցըներ իրենց վրայ: Գեղեցիկ աղախիններ չէին պակսեր իր
ձեռքին տակ, բայց ասոնց աչքերն ալ, երեսն ալ
պէտք եղածէն աւելի բացուած էին ու Սուրբիկ հանրմին
ծեր էրիկը՝ Ղազար աղան գլխէ հանելու չափ սատանայ
էին: Հանրմին ուղածը միամիտ աղջիկ մըն էր և տրիկտ
Պուսոյ մէջ դիւրին չեղաւ գտնել:

Այն ատեն Հաճի Տիւրիկ յատուկ համարողութիւն
ըրաւ. Իզմիտ, Պաղչէճիկ, Արսլանպէկ, Ատաբաղար:
Վերջապէս պտտեցաւ բոլոր այն գեղ տեղուանքը որոնք
սպասուէիներու արտածումը կ'ընեն. և ահա մեծ յոգ-
նութիւններէ վերջը, չորեքշաբթի օր մը ցորեկին, յաղ-

Թախան մուտքով մը, Սուրբիկ հանրմին ներկայացուց իր գեղէն բերած սպասուհին, հազիւ տամարութիւն տարեկան կին մը, զոր նոյն օրն իսկ միասին առեր բերեր էր Պաղչէճիկէն:

Սուրբիկ հանրմ գլխէն մինչեւ ոտքը զննեց նորեկը որ դրան մօտ բարեւ բռնած կեցած էր. իր հագած պասմայէ տձեւ չրջաղգեստին հակառակ՝ իրօք խիստ չորհալի գտաւ զայն, քանի որ շուտով ամսականին վրայ յարմարեցաւ միջնորդին հետ. եօթը մէճիտ ամիսը եւ տարին երկու ձեռք նոր լաթ, բացի իր մէկդի նետած ներէն զորս իր յօժարութեան համեմատ պիտի նուիրէր, եթէ դո՛ւ մնար անոր խղմեքէն: Եւ անմիջապէս սկսելու համար կոկիկ ու մաքուր չրջաղգեստ մը հագցուց անոր, ճերմակ գոգնոց մը կապեց, գլխէն եազման հանեց եւ մաղերը շտկել տուաւ. այս համառօտ արդուզարդով ազախներ իր գեղեցկութեան բոլոր շքիղութեանը մէջ երեւաց: Մէջքը բարակ չէր, բայց հասակին բարձրութեանը և բարձրուն հարստութեանը վայլած էր: Զուռ ձեւ, եւ իր գեղացի բլլալուն հակառակ դեռ ճերմկոտիկ դէմքին վրայ սեւ խոշոր աչքերը սովորաբար թարթիչներուն շուքին մէջ կը պահուէին ու երբեմն միայն ընքուններուն աղեղին տակ կը խրոխտային: Բերանը՝ իր զմայելի գիծերովը ու երկու գիծ անկիւնէն իրեն թէ յատկապէս վեր առնուած, անդիմադրելի պըրանք մըն էր ինքնին, և մոռցնել կուտար պոկունքին անարիւնութիւնը:

Ոչ ոք կիներուն չափ գեղեցկութեան ձաշակը ու հատկացողութիւնը ունի. գեղեցկութիւնը այն միակ ճրջմարտութիւնն է զոր կինը չի կրնար ուրանալ, նոյն իսկ երբ իր թշնամին վրայ կը գտնուի. շատ հեղ լսած եմ արաբի կնոջ մը վրայ պատմուած չարախօսութիւննե-

րու, բամբասանքին, իրաւ կամ սուտ ամէն կերպ աղտոշութեանց ամէնէն տաք վայրկեանին՝ սա յայտնութիւնը որուն խորին անկեղծութիւնը կը զարմացնէ գլխի եւ պատմողին արդարասէր մէկը բլլալուն համոզում գոյացնել կու տայ:

— Ասոնք բոլորը իրաւ են, բայց շուն կնիկը աղուոր է:

Սուրբիկ հանրմ հաւնեցաւ ուրեմն իր սպասուհիին, ապսպրեց որ վրան գլուխը մաքուր պահէ, աշխատութիւնը սահմանեց, վարքի բարքի խրատներ տուաւ:

Յետոյ, իմանալով որ հօրմէ մօրմէ որք ու նոր ա՛մուսնացած էր Տիգրանուհին, Սուրբիկ հանրմ որ Հիւանդանոցի խնամակալուհի էր ու իր ամուսնին պէս սրբասէր ու աստուածավայն կնոջ համբաւը կը վայելէր, իր սովորական մեծախօսութիւններէն քիչ մը ջարդեց:

— Ես ծառաներս զաւկի պէս կը նայեմ. ուրիշ տուններու մէջ անոնց հորի ջուր կը խմյնեն, դուն ա՛ղէկը գիտես, հաճի՛. ես աղբիւրի ջուր կու տամ անոնց. խոհանոցին մէջ երբոր կերակուրները չօղտեն ձեղի, ինձի անպատճառ իմաց տուր. խոհարարը ծառաները զրկելու կ'ելլայ, ատանկ բան չեմ սիրեր ես. սա ալ ըսեմ որ կերակուրդ ուտելուդ պէս խոհանոցին մէջ կենալու չես. էրիկմարդ ծառաներուն հետ պէտք չէ որ խօսքի բռնուիս. հասկցա՞ր աղջիկս. հիմայ դնա՛, թող Մարիամը գործի ցուցնէ քեզի:

Մեղը ու կաթ կը վազէր բերնէն. Տիգրանուհին կատարեալ երանութեան մէջ զգաց ինքզինքը:

Բ.

Հետեւեալ առտուն կանուխ Տիգրանուհին արթնցաւ : Պատուհանէն եկող արեւը ճիշդ իր անկողնին վրայ կ'իջնար, կը ափուռէր, իր հոլանի պարանոցին ու թեւերուն սպիտակութեան վրայ կը ճառագայթէր, բոլոր սենեակին մէջ ուրախութիւն մը կը բերէր : Երկու օրէ ի վեր իր կեանքին մէջ պատահած փոփոխութիւններուն տակ ընդարմացած կը մնար. անկողնին մէջ նստած, մտքովը ատենց քաղուածքը կ'ընէր :

Գեղը, մօրաքրոջ մը տանը մէջ ապրած էր ինքզինքը գիտնալէն ի վեր մինչեւ ամուսնացած օրը : Մօրը յիշատակը իր պղտիկ տարիքին մէջ շատ տարտամ կերպով մը կուգար մտքին առջեւ, ատեն անցնելով գոյնը նետած, գիծերը եղծուած հին լուսանկարի մը պէս : Հայրը ընտանացած չէր : Այս մօրաքրոջ տանը մէջ՝ կէս մը աղախնի ու կէս մը աղգականի պէս կ'ապրէր, տատելով, ինչպէս կ'ըսէր ինքը, իր ապրուստին բեռը զգալի չդարձնելու նպատակով : Ու երջանիկ պիտի ըլլար հոգ ապրելուն, եթէ մօրաքրոջը երկու աղջիկները անտանելի չդարձնէին իր կեանքը : Իրեն էր յանցանքը՝ եթէ անոնցմէ աղուոր էր ինքը : Ապաքէն, այս աղուորութիւնը իր թշնամին եղած էր և անկեղծութեամբ Տիգրանուհին կը զղջար իր գեղեցկութեանը համար :

Գեղին մէջ շատ մը աղաք իր ետեւէն ինկած էին գիշեր ցորեկ, հասակին շքեղութեանը, մինչեւ կուսակը հասնող խարտեաչ մազերուն գովեստը փախալով ականջն ի վար : Ասոնց և ոչ մէկուն հաւատացած էր, բայց այս հետապնդումները՝ հանդարտ ջուրի մը մէջ նետուած մանր

քարերու պէս, իր հանգիստը վրդովեր էին : Մօրաքրոջը աղջիկները իր վրայ ամէն տեսակ չարախօսութիւններ տարածելու մէջ առաջիններէն էին : Ահա այդ միջոցին էր որ երիտասարդ բանւոր մը, իր օրական ապրուստը ճարելու հազիւ հազ կարող մէկը, զինքը ամուսնութեան ուղեւու ելեր էր : Տիգրանուհին տանընդնդ տարու էր հիմայ, ինչ որ գեղ տեղերու մէջ աղջիկներուն համար շատ առաջ դացած տարիք մըն է . յետոյ, իր մօրաքրոջ տունէն ելլելու ստուգութիւնը կար. մօրաքրոյն ալ, զինքը ճամբելու փափաքին մէջ, սիրով ընդունել էր այս առաջարկութիւնը : Եւ օրին մէկը հարս դացած էր տան մը մէջ, ուր փեսէն դատ անոր ծնողքը կային : Մեծ բան մը չհասկցաւ այս ամուսնութենէն. կարգուելէն ութ օր վերջը էրիկը լեռ գնաց իր գործին, ամուսն չինելու, ու ամիս մը վերջը օր մը միայն դարձաւ կնոջը քով, հետեւալ օրը նորէն իր լեռը երթալու, աներևութանալու համար : Հարսը հոս ալ կ'աշխատէր օրն ի բուն ու իր կեանքը, բեւեռային օրերուն պէս, երկարատեւ խառարի մը կը նմանէր զոր ոչ մէկ լոյսի ճառագայթ կուգայ վայրկեան մը գէթ լուսաւորել, ուրախացնել :

Յանկարծ օրին մէկն ալ իր էրիկը տուն բերին ոտքը կոտորած, ամիսներով անդործութեան դատապարտուած . ասիկա լրջմբ եղաւ : Ահ, թէ որ գոնէ զաւակ մը բերած ըլլար, հիմայ ամուսնութեան կ'երթար Պոլիս, ստակ կը վատուէր ու տուն մը կրնար գնել, բայց այդ ալ չկար ու ասիկա՝ իր կեսուրը ու կեսրայրը յանցանքի մը պէս կը զարնէին իր երեսին :

Հաճի Տիւրիկ ճիշտ այդ ժամուն հասաւ զինքը միասին Պոլիս տանելու համար : Էրիկն ալ, մօրաքրոյն ալ, որ մօր տեղ կ'անցնէր, յօժարել էին ատոր . Տիգրանուհին

աղատագրութեան պէս բան մը կը տեսներ հող : Թեյլալը՝ անոր ապագայ հանրամիտ փառաբանութիւնը բերնէն չէր ձգեր : Հարուստ մարդիկ, վերկիլի հանրամ. Կաղանդին, Ծնունդին, Չատկին պախտիւ, կերութեամբ առատ, աշխատութիւնը թեթեւ. սպասունիի մը համար ասկէ աւելի ցանկալի տեղ չէր կրնար ըլլալ :

— Աղջիկ, Օղո՛ւլ, չգտնուած տուն է, կ'ըսէր Հաճի Տիւրիկ :

Այնքան որ մօրաքոյրը պահ մը կը մտածէր իր աղջիկներէն մէկը զրկել Տիգրանունիին տեղը : Վերջապէս որոշումը տուեր էին և հետեւեալ առտուն, դեռ չուսցած, գիշերուան մութուն մէջ կառքը երկու կիները Պաղչէճիկէն իջեցուցեր, ծովեզերքը բերեր ձգեր էր, ճիշդ երբ արշալոյսը կը ծագէր :

Տիգրանունիին հիմայ այս մութէն դէպի լոյս ուղեւորութիւնը, ժամանումը միտքը կը բերէր, բարիք ուշակ մը կը համարէր իր կեանքին համար : Իսկոյն զմայլեր էր Իզմիթի ծովածոցին վրայ, որ այդուն սրսկած դեղին ոսկիի ցոլացումին մէջ, անշարժ կը տարածուէր, կանաչ արթնալ չուզող աղուոր ու ծոյլ կնկան մը պէս : Մինչև այդ տարիքը մօտանց չէր տեսներ ծովը ու այս պահուս, դեղին եռաթի խոշոր նաւակի մէջ տեղաւորուած, իր պզտիկ պօղչան քովիկը, այդ կապոյտ տարածութեան վրայ սահելուն կ'ըրօսնուր ու անոր վրայ պատմուած ահաւոր պատմութիւններուն չէր հաւտար : Իզմիթ հասնելուն՝ հաղիւ ատեն ունեցեր էին շողեկաւոր մտնել և խօսոյն կայարանին աղմուկէն ու դո՛ս ու բո՛նէն զատուելով խօլ արշաւ մը սկսեր էր. անդու, անշաղար, ժամերով վազք մը, քերելով ծովեզերքը ձախէն, ու աջէն՝ սուրալով մութ մանիշակագոյն հողերու

մէջէն որ մինչև Հերէքէ այդ տեղի ցամաքը կը կաշմնէ : Հոս հոն, տեղ տեղ, կը կենային ու Տիգրանունիին կը կարծէր որ յոգնութիւն առնելու համար էր ասիկա. ոմանք կը ձգէին շողեկաւոր, ոմանք նոր կը մտնէին, և անմիջապէս ճամբայ կ'իյնային. յիմարական խոցացումը կը սկսէր դէպ ի Պոլիս : Ու կը յիշէր վերջապէս հասնելին Հայտար-Փաշա, Պոլիսը, Բերան դորս Հաճի Տիւրիկ մատով իրեն ցուցուց հեռուէն և ասէին՝ Գատրգիւղ՝ իրենց գալիք տեղը, մաքուր փողոյներով, գեղեցիկ տուներով շինուած քաղաքը որուն վրայ հիացաւ : Կայարանին մէջ կը վախճար որ բազմութեան մէջ չկորսուի. թեկն տակի պզտիկ պօղչան ուժով մը կը սեղմէր, իր շփոթութեանը մէջ մոռնալու վախով : Հաճի Տիւրիկը քովն էր սակաջն, ճարպիկ ու վարպետ առաջնորդ, որ ամէն դժուարութեանց մէջ կը քաշէր կը հանէր զինքը, մինչև որ հո՛ս, այս հարուստ տանը մէջ բերաւ ու յանձնեց զինքը : Հաճի Տիւրիկ, պահապան ու զօրաւոր հրեշտակի մը մարմնացումն էր իր աչքին, ու Տիգրանունիին սրտին խորէն չնորհակալ կ'ըլլար անոր այս վայրկեանիս :

Եւ այս տունը՝ իր հարուստի բարբառող կահաւորումին մէջ. երեք ծառայ որոնք իրենց աշխատութեան մեքենական ճշգրտութեամբը զարմացուցեր էին զինքը. ծեր Մարիամը, որ ինչ ընելիքը պիտի սորվեցնէր հոս տեղ. եւ մանաւանդ անուշ լեզու հանրամ. Միայն իրիկունը աղային լուրջ ու խոժոռ դէմքէն վախցաւ քիչ մը. յետոյ անոր տղան, երիտասարդ մը, մարմնեղ, արիւնոտ անձ մը. հօրը ձեւը, հօրը լրջութիւնը :

Այս ամէնը կարգով ամիսիկեց շարեց մտքին մէջ ու խորունկ գոհունակութիւն մը զգաց. յետոյ, ցատքից տեղէն շուտով, հագուեցաւ, մազերը սանտրեց, պատէն

կախուած հայելիի մեծկակ կտորի մը մէջ նայեցաւ. այն
ատեն, առջի անգամ ըլլալով ուշադրութեամբ դիտեց իր
դէմքը, աղուոր ըլլալուն հաճոյքը զգաց ու վար իջաւ:

Գ.

Սուրբիկ հանրմին աղուոր պէսլեմէն ամէնուն բե-
րանն էր գեղին մէջ: Սղաններն ալ, հանրմներն ալ Սուր-
բիկ հանրմը կը չնորհաւորէին:

Պզտիկ ու անգիտակից պէրանքով կը հագուէր անի-
կա, իր հանրմին պատուէրին համեմատ, ձերմակ մաքուր
գոգնոց կապած առջին: Իրիկունները, աշխատութիւն-
ները լինալէն ետքը, ամէնէն վերի յարկը իր փոքրիկ
սենեակը կ'երթար, պատուհանին առջեւ կը նստէր, չո-
գենաւէն ելլողները դիտելու համար, մինչեւ որ վարէն
կանչէին զինքը:

Տանը մէջ կ'սկսէր վարժուիլ. իր առած ամաակներ
ամբողջութեամբը դեղ կը դրկէր, էրկանը ձեռքը, ու գոհ
էր այս կեանքէն: Միայն երբեմն խուլ անհանգստու-
թիւնը ունէր վտանգի մը զոր չէր տեսներ, ճիշդ ինչպէս
սենեակի մը մէջ ինքներենը նստած մէկը, նոյն իսկ աչքը
զոց պահուն, կ'զգայ ուրիշի մը ներկայութիւնը, աչքը
դեռ չբացած:

Այս վտանգը աւելի օղին մէջն էր քան թէ շօշափելի
բան մը: Չէր դիտեր հաստատ կերպով թէ ի՞նչ էր իրեն
ապառնացող բանը, բայց զգոյշ կենալու պէտքը կ'զգար:

Այս Պոլսոյ մարդիկը, իրենց բոլոր քաղաքավար վար-
մունքին հակառակ, կնկան նայելու ձեւեր մը ունէին,
որ համբուրելու պէս կը դաչէր իր երեսին և իր նոր հարսի,

գրեթէ կոյսի ամէկոտութիւնը կը վերաւորէր ամէն վայր-
կեան: Միմիայն իր կնոջական բնազդովը կ'զգար լուռ
իղձերու հովը որ իր շուրջը կ'եկէր, կը բարձրանար,
երբոր էրիկմարդոց առջեւ գտնուէր, անուշ բերած կամ
ջուր տուած միջոցին: Եւ, դէպ ի դուռ դարձած՝ սեն-
եակէն դուրս ելլելուն, ամէն աչքերը իր վրայ էին, իր
յաղթ ու գեղեցկաշէն մարմինն վրայ որուն լեցուն
գիծերը, իր քալուածքին համեմատ հազիւ թէ նըշ-
մարելի շարժումով մը կը խաղային: Մինչև անգամ իր
հագուստը ու կապուստը, շինականի և սպասուհիի պար-
զութեամբ, եւ թերեւս ատոր համար, հրապուրիչ բան
մը ունէր:

Այս ձգողութեան՝ Ղազար աղային տղան չդիմացաւ
երկար ատեն:

Մարմնեղ ու տարփասէր երիտասարդ մըն էր, հօրը
պէս իր բոլոր իղձերը թաքուն պահելու սորված ու, ատոր
համար, ա'լ աւելի ինքզինքը զսպելու անկարող, երբոր
դիպուածով մինակ մնար սպասուհին հետ:

Իր ծանր գլուխ տղու համբաւին հակառակ, շուտով
սկսաւ կատակներ ընել Տիգրանուհիին հետ, փորձի են-
թարկելով զայն, ջանալով հասկնալ դիմացինին ընդդի-
մութեան ուժը: Երբեմն, իբրեւ թէ անգգուշութեամբ,
անոր մարմինն կը դաչէր, ձեռքը բռնել կ'ուզէր: Այն
ատեն, Տիգրանուհին հասկցաւ անոր միտքը ու ետ քաշ-
ուեցաւ, առանց խուճապի, այն վախկոտներուն պէս որոնք
ծանր ծանր քալելով կը նահանջեն, չինձու քաջութեամբ
և անփութութեամբ մը ծածկելով իրենց ներսիդիի դողը,
դիմացինին յարձակումը չփութացնելու նպատակով:

Անկէ վերջը երիտասարդը բացէ ի բաց իր պահան-
ջումները պարզեց անոր, այնքան աւելի բռնանալով, որ-

քան վեց ամիսէ ի վեր տեող մերժումները զինքը ամէն ծայրայեղութեանց տանելու աստիճանին հասցուցեր էին : Աստու , իրիկուն , գիշեր , աչք կապուկի կամ պահուլ տուքի պէս բան մըն էր տանը մէջ , սենեակէ սենեակ , անկիւնէ անկիւն հալածանք մը , որուն մէջ աղախինը , պարտաւորուած անոր մօտ գալու ամէն անգամ որ խրզմեք մը ապապրէր իրեն , ինչ ընելիքը չէր գիտեր :

Վերջապէս , յուսահատած , օրին մէկը հանրմին գնաց ամէն բան խոստովանելու : Սուրբ ու առաքինի կին էր իր հանրմը , որուն դուկատը կ'ընէր քարոզիչ Սրբազանը շատ անգամ Եկեղեցւոյ բեմէն : Ու իրեն պաշտպան մը գտնելու առաջադրութեամբ , ցորեկ մը իր հանրմին հետ մինակ մնացած մէկ ատենին , վարանելով կարմրելով ամէն բան հասկցուց անոր :

Սուրբիկ հանրմը զարմացաւ , չհաւատաց նախ ասանկ բանի մը գոյութեանը , թերեւ Տիգրանուհին սխալած էր : Յետոյ ըսաւ որ իրիկունը իր տղուն հետ պիտի խօսէր , բայց աւելցուց ժպտելով որ այս բոլոր պատահածին յանցանքը Տիգրանուհին գեղեցկութեանն էր :

— Աղէկ սիրտ ունի տղաս , բայց էրիկմարդ է , դուն ալ այնքան աղուոր ես որ չեմ զարմանար զքեզ սիրելուն : Մարդ քեզի չի կրնար գիմանալ :

Հաճի Տիրիկ որուն Տիգրանուհին յայտնած էր իր վիճակը , ինքաց իր վրան :

— Օղո՛ւլ , ըսաւ անոր , էֆէնտիիդ տղան կը սիրէ կոր քեզի , ա՛լ ի՞նչ կ'ուզես :

Տիգրանուհին քիչ մը ատեն ալ շարունակեց պաշտպանել ինքզինքը անոր ձեռնարկութիւններուն դէմ , բայց կամաց կամաց վարժուեցաւ սիրոյ խօսքեր լսելու անկէ : Հանրմը այդ միջոցին շատ շատ պարզեւ կուտար իրեն .

ամսականին մօտ գումար մըն ալ ասանկով կ'առնէր : Տիգրանուհին կը խոստովանէր ինքնիրենը որ ասիկա մի միայն իր աշխատութեանը համար չէր : Յետոյ , բոլոր այս հետապնդումներուն , հալածանքներուն մէջ իր արիւնն ալ կ'եռար , դող կ'ելլէր ու կը սկսէր ինքն ալ փոխադարձ հաճոյք մը զգալ այդ ամէնէն : Փախչիլ կը ձեացնէր , բայց կը ձեացնէր միայն ու կը ժպտէր :

Գիշեր մը Տիգրանուհին իր սենեակին մէջ գտաւ իր երիտասարդ էֆէնտին , պռուլ ուղեց , բայց վախցաւ ձայն հանելու , աղաչեց .

— Ոտքդ պազնեմ էֆէնտիս , մեղք եմ :

Բայց էֆէնտին կորովի էր և իր ուժին տակ զսպեց զինքը :

— Հանրմա , հանրմա ի՞նչ պիտի ըսէ , կ'ըսէր անիկա դողդալով :

— Խնքի , պատասխանեց երիտասարդը անոր , մայրո ինծի ըսաւ որ սննեակդ ես ու եկայ քեզ գտայ . մօրմէս ընաւ մի՛ վախնար :

Ետ ետ երթալով կինը պատին կոթնած էր ալ զինքը գրկող պողպատէ բազուկներուն մէջ անշարժ մնացած . հոս՝ գիմադրութեան ուժը կը պակսէր . գլուխը պատին դարձուցած ըլլալով , իր պարանոցին վրայ կ'զգար համբոյրներու կիզումը , ու Տիգրանուհին , անձնատուր ըլլալու մօտ ու անձնատուր ըլլալէ առաջ , իր արդարացումը կը վնասէր հիմայ , մտածելով որ ձեռքէն եկածը ըրեր էր ինքզինքը պաշտպանելու համար . ու յանցանքը իրը չէր՝ եթէ չէր յաջողեր : Անձնատպաններ կան որոնք վերջին պահուն զղջալով հանդերձ , չեն կրնար իրենց որոշումէն ետ կենալ և տող մը գիրով իրենց մահը կը բացատրեն , կ'արդարացնեն . Տիգրանուհին ըրածն ալ ատ էր :

Դ.

Երկու տարի տեւեց այս կեանքը. ուղուած աղախինն էր անկեղծ որ էֆէնտիին տղան Բերա, քէշ տեղուանք երթալէն վազ բերած էր: Սուրբիկ հանրմ հարսի մը պէս հիմայ կը հաղուեցնէր զայն, ու եկողին զացողին անոր գովեստը ընելէ չէր դադարեր:

Օրին մէկը, սակայն, Տիգրանուհին հիւանդացաւ. գլուխը կը դառնար, սիրտը կը խառնուէր. այս անհանգստութիւնը շարունակեց քանի մը օր, բայց սպասուհին վախէն բան մը չըսաւ, բերանը չբացաւ մէկու մը. քիչ մը ատեն անցաւ ու ծոցուորութեան նշանները երթալով շեշտուեցան: Տիգրանուհին շուարած էր, ինչ ըսելիքը ինչ ընելիքը չէր գիտեր: Միւս ծառաները կ'սկսէին քիթերնուն տակէն խնդալ, կատակներ ընել, չարչարել զինքը: Այդ միջոցին երիտասարդ էֆէնտիին իր մօտը չէր դար, ու տանը մէջ երեսը չէր նայեր: Յանկարծ օր մըն ալ Սուրբիկ հանրմ զինքը ուշադրութեամբ դիտեց, նայուածքով մը որ կրակէ պատմութեան մը պէս սպասուհին գլխէն մինչև ոտքը շրջապատեց:

— Մօ'տ եկու, Տիգրանուհի, ըսաւ անոր բիրտ ձայնով մը:

Եւ տեսնելով անոր վարանկը.

— Սա'նկ, աւելի' մօտ:

Մօտէն՝ յղութիւնը ակներեւ էր. շատ մը կլիներու պէս Տիգրանուհին ազեղցեր էր. երեսին մորթը թուլցեր, կախուեր էր, փորը անհետը կերպով դուրս կը ցցուէր ու ամէն սիրտը զարնելուն՝ չափազանց մեծցած կուրծքին յարոցքը աչքի կը զարնէր իսկոյն:

Այն ատեն բարկութենէն Սուրբիկ հանրմին խելքը գլխէն գնաց:

— Փօսա՛լ, պուաց անոր երեսն ի վեր, փօսա՛լ, տունս անպատուեցիր, քե'զ ԲԵՆԵՃԵՄ ԵՂԻՐ:

Մարիամ վեր վաղեց հանրմին ձայնը լսելով:

— Հաճի Տիւրիկը կանչեցէք շուտ, սա շունը առնէ տանի', կը պուար հանրմը:

Երկու ժամ ետքը քիլլալը գտան բերին ու բերանը փրփրելով Սուրբիկ հանրմ իր զայրոյթը դուրս թափեց:

Կեղծաւորութիւնը անանկ բան մըն էր որ երբեմն ու վերջ ի վերջոյ անկեղծութեան հետ կը չփոթուի և անկէ չի տարբերիր, ինչպէս որ սուտ խօսողներ կան որոնք իրենց սուտին կը հաւտան:

Ասանկ ալ Սուրբիկ հանրմին բարկութիւնը շինծու բան մը չէր, անկեղծ էր. երբեք կարող չէր հիմայ մըտքէն անցնել որ իր դիտութեամբը, իր կամքովը, իր կարգադրութիւնովը ամէն բան եղած կատարուած էր: Իր բերնին մէջ ամէն վայրկեան յեղեղուող պատիւ, պարկեշտութիւն բառերուն վարժութեամբը՝ ցաւագարի մը պէս կը պուար, աղախինը, Հաճի Տիւրիկը ու բոլոր աշխարհը յանցաւոր գտնելու կ'ելլէր:

— Հիմա՛յ, հիմա՛յ, փօսալը թող կորսուի երթայ, վայրկեան մը չեմ ուզեր տունիս մէջ:

Այս եղաւ իր վերջին խօսքը:

Թիլլալը Տիգրանուհիին սենեակը ելաւ, մահուան դուրս մէջ գտաւ զայն. սաստիկ ջերմ եկած էր վրան, երեսները կարմրեր էին, մինչդեռ ախառները իրարու կը զարնուէին:

Միջնորդ կլնը զթաց անոր. բան մը հարցնելու պէտք չունէր. անցած դարձածը գիտէր. միայն հարցում մը.

— Քանի՞ ամսու ես, ա'ղջի :

— Ձիմ գիտեր, մրմնջեց միւսը :

Վար իջաւ հանրմ ին քով, բայց անիկա նորէն սկսեւ էր ձայնը բարձրացնել ու ջանքեր կ'ընէր իր զայրոյթը աւելցնելու համար. չարունակ կը յիշէր ասանկ աղքատ կին մը իբր սպասուհի իր տունը ընդունելով դործած բարիքը և ասոր փոխարէն, գտած ապերախտութիւնը. աս աղջը ասանկ էր միշտ. աղքատները ասանկ խայտառակ արարածներ էին բոլորն ալ. ու նստած տեղէն բէժը վեր կը քաշէր իբրեւ թէ այս տիղմին չքսուելու համար : Եւ յանկերգի մը նման, միեւնոյն նախատական բառը կուգար շուրթերուն վրայ, թուքի մը պէս .

— Փօսաւ՛ր, փօսաւ՛ր, ով գիտէ ո՛ր ծառաս դըլ-լտէ հաներ է :

Այն ատեն Հաճին նեղացաւ ա'լ. ձեռքերը մէջքին դրաւ ամբարտաւան ձևով մը .

— Ինծի նայէ՛, հանրմ, չտտակն ըսե՛մ, անիկա խեղճ կնիկ ծառայ մըն է, դուն քու տղուդ խօսք հասկցնելու էիր. հիմայ ալ ելե՛ր ծառայի հետ տեսուեր է կ'ըսես. ասիկա մեղք է :

— Իհնչ, հիմայ ալ տղու՛ս վրայ մուր պիտի քսէք. իմ տղաս ծառայի վրայ չի թուքներ. բոլոր գեղին աղջիկ-ները, կնիկները իրն են :

— Քու բոլոր գեղիդ մէջ ալ Տիգրանուհիին պէս աղուոր մը չկայ, հանրմ. դուն եկո՛ւր իմ խօսքս մտիկ ըրէ, իմ գլխէս չատ տաք ու պաղ անցած է. բան մըն է որ եղեր է. ասիկա առնել անցնելու չէ :

Բայց միւսը կը յամառէր. չէր ընդուներ որ իր գաւաղը տեսնուած ըլլայ Տիգրանուհիին հետ :

Ու վէճը երկարեցաւ. երկուստեք բիրտ բռնեցող

նախատինքներով լեցուած վէճ, որուն մէջ ստորին ու աղտոտ դերը՝ քելլալ կնկանը գերը չէր :

Սուրբիկ հանրմ ուրիշ բանի չէր բաղձար, բայց միայն գայթակղութիւնը աւելի չտարածուած մէջ մը դուրս նետել Տիգրանուհին :

Հաճին խորամանկ էր, զգաց տփիկա և ջանաց օգուտ քաղել անկէ, սպասուհիին համար քանի մը դրուշ ձեռք ձգելով .

— Ամէն բան ստակով կ'ըլլայ :

— Անոր տալուս Հիւանդանոցին կու տամ, կ'ըսէր Սուրբիկ հանրմ, կրկնելով այն խօսքը զոր իրենց պարտքը վճարել չուզողները, յայտնի աւագակ մը համարուելու համար, սովորաբար կը գործածեն մեր մէջ :

Ան ատեն Հաճին բերանը բացաւ :

— Ինծի նայէ, ձեր տղաներուն էլիհնգեիհն համար տունը աղուոր պիսլեմէ ուղողը փարա տալէն քաշուելու չէ, հասկցա՛ր օղուլ : Հիւանդանոցիդ ստակ տալուդ, տղուդ ծոցուոր ձգած աղքատ աղջիկին տուր . չունիկ չունելուորիկ չէք, փառք Աստուծոյ : Աս աղջիկը տեղ մը չի կրնար աշխատիլ, գաւակ պիտի բերէ, ապրուստ չունի, դեղը հիւանդ էրկանը դրկելու ստակ չունի :

Սուրբիկ հանրմ պոռաց, հայհոյեց, սակարկեց, և վերջ ի վերջոյ քսան ոսկի տուաւ, բայց այն պայմանով որ նոյն վայրկեանին Հաճին առնէ տանի Տիգրանուհին : Ժամը տաններկուքը անցեր էր : Ղաղար էֆէնափին ու տղան տուն դարձեր էին վերջին շողենաւո՛ւ և, զիմացի սենեակը նստած, առուտուրի վրայ կը խօսէին. տղան հօրը դէմ բարեւ բռնած էր գրեթէ, հնազանդ ու առաքինի զաւկի պարկեշտութեանը մէջ :

Այս ժամուն Գատր դիւղէն Պոլիս գալու շողենաւ

չկար : Հաճին պարտաւորուեցաւ , աղջիկը հետը առած , նաւակ մը վարձել Ղալաթիա անցնելու համար :

Աշունի իրիկուն մըն էր , ձմեռնամուտի մօտ : Անձրեւ մը կու գար միօրինակ և անընդհատ , սև քօղի մը մէջ պարփակելով ծովը ու ցամաքը : Նաւահանգիստին մէջ շոգենաւերը անշարժ հսկաներու պէս կեցեր էին իրենց խաչաձև կայմերովը , կարծես թէ բարեւ բռնած : Ծովէն՝ Ղալաթիան , ու աւելի բարձրը՝ Բերան՝ իրենց անհամար լոյսերը կ'սկսէին մէկիկ մէկիկ վառել :

Ու սմբած՝ այս նաւակին մէջ , իր փոքրիկ պողջան թևին տակ , Տիգրանուհին , կամքէ ու զխտակցութենէ զուրկ , ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընէր թիւերուն ծովին մէջ մխրճուելու ձայնին , և հեռուն մութին մէջ վառուող բիծերը կը զխէր , երբոր , առաջին անգամ , իր զաւակին խաղալը զգաց որովայնին մէջ :

Գիւղին մէջ Ղազար աղային տանը համար գայթակղութիւն մը չսեպուեցաւ ստիկա . թէև ճշմարտութիւնը քիչ շատ իմացուեցաւ , բայց ամէնքը ըսին որ Տիգրանուհին ծառաներէն մէկը գլխէ հանելուն համար վռնտուած էր : Սուրբիկ հանրմին բարեպաշտութեանը վրայ այս առիթով աւելի շատ խօսուեցաւ . անոր տանը բարոյականին համբաւը քիչ մըն ալ աւելցաւ կարծես : Տղուն աղջիկ տալ ուզող կիները միաբերան գովեցին մայրն ալ , զաւակն ալ :

— Փօստալին մէկն էր , կ'ըսէին սպասուհիին համար , արանկ տան մը խըլմեքը չգիտցաւ :

Առուտուրի մէջ Ղազար աղային հետ գործ ունեցողներն ալ միենոյն կարծիքէն էին : Ղազար աղան , Սուրբիկ հանրմը կը մեղքնային , անոնց ի գործ դրած բարիքին

դէմ եղած ապերախտութեան վրայ կը զարմանային շարունակ :

— Աշխարհք է աս , կը կրկնէին գլուխնին երեքցնելով :

Ե.

Վրայէն չորս տարի անցեր էր , երբ այս պատմութիւնը իմացայ եւ բարեկամ տունի մը մէջ ուր Տիգրանուհին կ'աշխատէր իբրեւ սպասուհի :

Միշտ աղուորիկ կ'իւն մըն էր , թէև տարիքին հաւասող ծանրութիւն մը կար դէմքին վրայ :

Յղութեան վերջին ամիսները , տղաբերքը Հաճի Տիւրիկին տանը մէջ եղեր անցեր էր , կայտառ , խնդումներես մանչ մը ձգելով իրեն , այն պահուն ուր անդին գեղին մէջ էրիկը թոքատապէ կը մոռնէր :

Մեծ ցաւ մը չէր զգացեր Տիգրանուհին այս չճանչցած էրկանը մահէն . բայց նորէն թիկունք մը պակսած էր իրմէն այս մահով , որչափ ալ ենթադրական բան մը ըլլար ասիկա : Ու աւելի մեծ սիրով մը փարած էր այս զաւակին որ հայր չունենալուն համար կրկնապէս իրենն էր :

Ինքը աշխատելու ստիպուած ըլլալուն , իր զաւակը օտար կնոջ մը յանձնելու հարկադրուած էր , եւ օրին մէկը անոր ալ հիւանդանալուն լուրը բերին : Վաղեց գնաց , բայց մանկիկին վերջին ժամուն միայն հասաւ . բժիշկ , դեղ օգուտ չբերին , ոչ ալ Ս . Մատենաբը զոր Ամնափրկիչէն բերել տուաւ . թուշունի մը պէս առանց արտունջի հոգին աւանդեց անիկա իր գիրկին մէջ :

Տիգրանուհին մարդ մարդասանք չունէր . Հաճի Տիւրիկն ալ գեղն էր այդ միջոյն . ինքն իր գլխուն պար-

տաւորութեամբ մեծաթիւ թուր չնչին ու անաւոր պատ-
րաստութիւնները տեսնել : Ինքը հագուեցուց, սաղեց
մանկիկը, ինչպէս վերջէն կը պատմէր լալով : Յետոյ
եկեղեցի գնաց փափագ յայտնելով որ կարելի եղածին
չափ չքեղ ըլլայ յուղարկաւորութիւնը :

— Մեղք ես, կնի'կ, ստակ չունիս, ըսին ժամէն :

Անիկա յամառեցաւ, ուղածնին վճարեց, չատ մը
մոմեր վառել տուաւ, պնդեց որ երկու քահանայ գտնուի
արարողութեանը. մանաւանդ չուղեց որ ճաղի մէջ դնեն
իր զաւակը, վախնալով որ հողին մէջ չմտնանիկա. սըն-
տուկ ապսպրեց, համոզուած ըլլալով որ անոր մէջ պիտի
պատասպարուի պզտիկը :

Օր մը չարունակ ասոնցմով դբաղեցաւ, ամէն բան
իր ձեռքովը կարգի դրաւ. չժամին մէջ ինքը մինակ էր
և մինչև գերեզմանատուն, գլուխը բաց, ինքը մինակ
հետեւեցաւ դադաղին : Հո'ն, իր աչքին տակ, տեղաւորել
տուաւ զայն հողին մէջ ու ետ դարձաւ իր ծառայած
տունը, երկու օր բացակայ մնալէ ետքը :

Աչքերը ուռած էին լալէն, բայց դանդաւոր բառ մը
չեղաւ քերնէն. գլուխը կախած, առաջուան պէս աշխա-
տութեան տուաւ ինքզինքը :

Անկէ վերջ իր բոլոր մտմտութիւնը, իր բոլոր առաջա-
դրութիւնները այս պզտիկ հողակոյտին յատկացան : Ամա-
կանէն ժողված առջի ստակովը՝ գերեզմանատան մէջ
պզտիկ հող մը գնեց :

— Երկու հողինոց հող մը, ըսաւ ցած ձայնով մը թա-
ղականներուն :

Ստակը վճարեց և թուղթը ձեռքը բռնած իսկոյն
գերեզմանատուն վազեց, զաւկին մարմինը հոն փոխա-
դրել տալու համար : Քիչ ատեն վերջը, պզտիկ պատով

մը շրջափակել տուաւ այդ պզտիկ հողը. վերջն ալ քար
մը դնել տուաւ անոր վրայ : Բոլոր վաստկածը հող կը
ծախսէր. ամէն ատեն նոր բան մը ունէր շինելիք, աւել-
ցնելիք, գեղեցկացնելիք այդ տեղին մէջ :

Ու մեռելոցին օրերը, քանի հատ որ մեռելոցի օր կայ
տարւոյն մէջ, մեծ ու պզտիկ, ցնծութեան օրեր էին
իրեն համար : Առտուն կանուխ կ'ելէր, իր այրի կնոջ
արդուզարդը կ'ընէր, լուրջ ու հանգիստաւոր արդուզարդ
մը, ու ճամբայ կ'իյնար դէպի գերեզմանատունը. պզտիկ
տապանին քով չոքած՝ երկար բարակ ու ցած ձայնով կը
խօսէր իր զաւկին հետ, անոր մանուկի բարբառովը : Ամէն
հեղուն տէրտէրին օրհնել կու տար գերեզմանը, հարուստէ
մը աւելի առատաձեռնութեամբ տալով օրհնողէքը :

Դարձին՝ երանութիւն մը կար անոր դէմքին վրայ :

— Ո'ւր դացիր էիր, Տիգրանուհի', կը հարցնէին տնե-
ցիները, իբրեւ թէ չգիտնային անոր ո'ւր երթալը :

— Հանր'մ, զաւկիս դացի, կը պատասխանէր ու-
րախութեամբ :

Ճ Է Յ Ր Ա Ն

Ա .

Բարձրահասակ, ձաղկահեր, և արիւնոտ աչքերով . արծուի սպառնացող քիթ մը որ յօնքերէն ուղիղ ու պարկեշտ գիծով մը իջած պահուն, յանկարծ կը զղջայ կարծես, կանգ կ'առնէ, կը դալարուի, կ'սծիթ մը ձևացնելով հոն : Եւ ամէն սոսկումները բերելու միացնելու համար այս պատկերին վրայ՝ որպէս զի համապատասխանէ իր իր տիրոջը անարկու հռչակին, արածադէմ մարդ մը որուն տեղ տեղ չբուսնող պիւնն ու մօրուքը երեսին աղջամղջին սևութիւնը կը մատնեն :

Այսպէս կ'երեւակայէի ոճրագործը որուն երեսը չէի տեսած դեռ և զոր պաշտպանելու համար կրկին մարդասպանութեան մը ամբաստանութեան դէմ, կ'երթայի ահա ներկայանալ Իզմիտի եղեռնական ատենին առջև :

Հայտարար Փաշայէն շողեկաւքը կը մօկնի խոյանալով իր երկաթէ զոյգ գիծերուն վրայ . մինչև Բէնտիք ոչինչ կը հետաքրքէ զիս . ծանօթ վայրեր ամէնքն ալ : Յետոյ մշակեալ դաշտերու, չէի ու գեղին այգեստաններու մէջ կը նետուինք . իսկ անկէ անդին ծովեզերքը ձեռք կ'առնենք նորէն, շարունակ ծովեզերքը այսուհետեւ մինչև Իզմիտ :

Դեկտեմբերի ցուրտն ու բուքը կ'ընկերանան մեզի . և քովիկնիս, ծովին կանանչ երեսը կ'ուռի շարունակ, կը փառէ ամէն կողմէն, անհամար պալարներով որոնք մի առ մի կը պայթին, իրենց վէրքին ձերմակ թարախը ցուցնելով :

Ձախերնիս՝ տարածուող սարահարթներուն հետ այգիները կը շարունակուին մինչև վերջը, հողին գոյները կը փոխուին միայն, կը մթնան, կը մուգանան, չէկը մանիշակի կը դառնայ, սգաւոր մանիշակ մը : Աջերնիս՝ ծոցին դէմի եզերքը ի տես կու գայ, տարտամ ստուեր մը նախ, յետոյ ցամաքը ձևացնող լեռները իրենց պատռուածքներովը, հովիտներովն ու սովորաբար լերկ կողերովը որոշ և յայտնի, որոնց ստորտը տեղ տեղ գիւղերը կը ճշդուին, արածող երամակներու պէս :

Առաջին անգամն է որ Իզմիտ կ'երթամ . ուղեորութիւնը, ծովին ու ցամաքին այլազան տեսարանները չեն զբաղեցնիր զիս, ո՛չ : Ըմբռայ ելլելէն ի վեր գուցէ տաններորդ անգամը ըլլալով կը կարգամ ոճրին մանրամասնութիւնները պատմող պաշտօնագիրները : Ոչ իսկ յոյսի նշոյլ մը . ամէնէն անուր ոճիրը և ամէնէն անհերքելի ապացոյցները . երկու պայթիւն և երկու դիակ մէջտեղը . մահաբեր գնտակներէն մէկը որ ճշդիւ կը պատշաճի ամբաստանեալին հրացանին . նոյն իսկ իր յայտարարութիւնները որոնք անհաւատալի միամտութեամբ ամէն բան կը խոստովանին :

Եւ ասոնց ամէնուն վրայ պատժական օրէնքի յօդուածին կտրուկ — տառական անձուկ իմաստովը — տրամադրութիւնը, որուն կ'ակնարկէ ամբաստանիչ ատենին տեղեկագիրը և որ այս արիւնալի եղերեքութեան վրայ կը պտըտի, կը սաւառնի, օդին մէջ կախալան մը ձևացնելով զոր ահա աչքիս առջև կը տեսնեմ :

Ի՞նչ ընելու կ'երթամ Իզմիտ :

Պաշտպանողական սովորական հնարքները աչքէ կ'անցնեն մէկիկ մէկիկ : Ուրացում, կ'զգամ որ անօգուտ է : Յիմարութեան վերագրել ոճիրը, բոլոր հարցաքննու-

թիւները կը հերքեն այս ճրի ու անմիտ առարկութիւնը : Պատժական յօդուածին վրայ խժըժա՞նք մը, բայց մարդասպանութիւնը այն յանցանքներէն է որոնց սահմանը վէճ ու առարկութիւն կրնայ յարուցանել . մարդասպանութիւնը կոշտ, բիրտ, յայտնի բան մըն է . դիակ մը և ահա ոճիրը : Մեղմացուցիչ պարագայ, բայց ոճրագործը ոստիկան մըն է : Այո՛, մոռցայ ըսելու որ այս կրկին մարդասպանը Սափանճայի ոստիկանութեան տասնուպետն է :

Կը խորհիմ որ զուր տեղը իմ փաստաշանի համբաւս վտանգի կ'ենթարկեմ այս անկարելի պաշտպանութիւնը ստանձնելով : Շոգեկառքին բոլոր արագութեամբը — մէկ ժամու մէջ երեսուն մղոնի արագութեամբ — ստոյգ ու անկասկած պարտութեան մը դէմ կը վազեմ :

Կը խորհիմ ինքնիրենս թէ ի՞նչ պիտի ըսեն Իզմիտցիները իմ անյաշողութեանս վրայ . ահաւասիկ « Պոլսեցի փաստաբան մը որ Իզմիտի մէջ չի կրնար յանցաւոր մը փրկել . իրենց ծաղրող ծիծաղներուն ձայնը կը լսեմ ականջիս մէջ :

— Բայց ի՞նչ կարող էի ընել :

Մտիկ չեն ընել ինծի, կը խնդան, կը մարին խնդալէն :

— Յօ՛, ադ տղան, Պոլսուն ապուհաբը :

Եւ իմ քաջաս, այն որ զիս մեծցուցած էր գիրկին մէջ, Հաճի Մարիամը որ այնչափ մեծ գաղափար մը ունի իմ ճարտարութեանս վրայ, ի՞նչ պատասխանէ ամէնուն երբ այս դատը կորսնցուցած ետ դառնամ . մինչև այս վայրկեանը ինձմով լեցուած այդ պարծուկ, անմալք ու անձնուէր սիրտն ալ կոտրած ու պարպած պիտի վերադառնամ ուրեմն . ես որ իր անձուկ մտքին մէջ քաջարուեստ փաստաբանի մը անհպելի արձանն եմ, պիտի ցոյց

տամ իմ կաւակերտ շինուածքիս բոլոր ակարու թիւները ու բոլոր փշրանքները :

Անդիմադրելի մարմաջ մը կ'զգամ անշուկ ետ դառնալու, աղմկալից ամօթահարութենէ մը խուսափելու համար : Շոգեկառքը կը կենայ : Իզմիտ ենք ահա, դռնակս կը բացուի . ոստիկանութեան պաշտօնեայ մը, որ ինծի կ'սպասէ քարափին վրայ, պայուսակս կ'առնէ կը տանի . մինչդեռ ես սրտադողիս մէջ կը վաքանիմ իրեն հետեւելու, կը կանչեն զիս, կարելի չէ՛ որ ետ դառնամ : Հարիւրապետն է որ դիմաւորելու կու գայ սյս անգամ, հարիւրապետը որ իր տասնապետը փրկելու համար ջանք չի խնայեր :

Վար կ'իջնեմ ակամայ, կը հետեւիմ իրեն, գլխիկոր ու մոլորած գաղափարներով :

Ի՞նչ ընելու եկայ Իզմիտ :

Բ .

Բանտը ուր կ'երթամ ուղղակի իմ պաշտպանեալս տեսնելու համար, կառավարութեան չէնքին դրան աջ կողմի մասն է :

Գալուստս իմացուած է ամէն կողմ . Հայեր, Չէրքէզներ անցած ճամբուս վրայ ուշադիր կը դիտեն զիս, չօնուխ մը որ փրկութիւն բերել կը խոստանայ Իզմիտի մեծագոյն ոճրագործին :

Գլուխները կ'երերան, չեն հաւտար, նորէն կը հարցնեն իրարու .

— Ապուհաբ :

Բանտին դրան մէջ աղմուկը կը մեծնայ . բոլոր բանտարկեալները մէկէն տեսնել կը փափաքին Պոլսէն

եկող փաստաբանը. կը պնդեն, կը պահանջեն: Տեղի կու տամ անձիս համար ցոյց տրուած այս հետաքրքրութեան. ներս կը մտնեմ: Թաւարծի ձորձեր հաղած մարդիկ, ամէն տարիքէ ու ամէն հասակէ, զիս կը դիտեն, ճանչցողի աչքով ոտքէս մինչև գլուխս, և դո՛ւ կը մնան տեսքէս չեմ գիտեր ինչո՛ւ: Համակրութիւնը կը շահիմ այս մարդոց. ու հարցումները կը տեղան չորս կողմէն: Ամէն ոք իր ցաւը եւ տհաճը կը բերէ, ամբողջ հաւաքածոյ մը ցուցահանդէս մը ուր պատժական Օրինաւորքը կենդանի պատկերներով կը դասախօսուի: Հասածիս չափ կը պատասխանեմ կը յուսադրեմ: Բայց իմ մարդէս չեմ տեսներ դեռ. կ'երեւայ որ ոտքի շղթան քակելու զբաղած են և այս պատճառով կ'ուշանայ: Նորէն կը պոռան իր անունը զոր բանտին խուլ արձագանգը կը կրկնէ, կ'երկարցնէ, կ'երկարցնէ.

— Բրանտիւք... Բրանտիւք...:

Բովիններս կը ժպտին իմ ապշութեանս վրայ և կը բացատրեն թէ այս տարօրինակ անունը Չէրքէզի պարզ անունն է, անոնցմէ զորս շուրջս կը լսեմ ամէն վայրկեան յորմէհետէ Իզմիտ ոտք կոխած եմ:

Վերջապէս Բրանտիւք կ'երեւայ. այժմ մարդը, իրա՛ւ. ո՛րքան հեռու այն արհաւիրակից դէմքէն զոր իմ երեսակացութեանս մէջ գծեր էի առաջուց. այս փոքրիկ նիհար դալկադէմ մարդը որ կնոջ մը ոտքերը ձեռքերը ունի և անգլիացի աղջկան մը կապոյտ աչքերը. լայն ուսեր որոնք կը նեղնան իջնելով մէջքին զոր բարակ կաշիէ գօտի մը կը սեղմէ. զինուորական համադրեալ չի կրեր. նայուածքը անուշ ու տխուր է. դէմքը պատող հիւժախտաւոր դալուկը տեսնելով, կուրծքէն բխող չոր հազը լսելով որ իր ամէն մէկ բառը կ'ընդհատէ, Բօխ վայր-

կեան մը չպիտի վարանէր իր ներարկումը ընկու համար այս աղնուական հիւանդին փափուկ մորթին մէջ:

Կը բացատրէ ինծի իր գործած կրկին մարդասպանութիւնը՝ ճակատագրին հաւատացողի մը համակերպութեամբ:

— Այս է եղեր Աստուծոյ կամքը:

Նորէն կը դիտես ձեռքը, հիանալու համար մատերուն նրբութեան, անոնց տոհմիկ երկարութեան վրայ, չկարենալով երբեք հաւտալ որ այդ մատերէն ելլէ երկու մահ միանգամայն:

Բրանտիւք մեղմութեամբ կը շարունակէ իր խոստովանութիւնը, հիմայ որ բանտին վերատեսչին սենեակին մէջ առանձին ենք:

— Նիւշ աւազակ մըն էր, կ'ըսէ ինծի:

— Շատ լաւ, բայց մի՞նք:

— Միւսը սխալմամբ էր. ես զինքը սպաննելու դիտաւորութիւն չունէի. ճակատագիրը...:

— Ինչէ՛ն յայտնի էր որ Նիւշ աւազակ մըն էր. և յետոյ, դուն զայն ձերբակալելու պաշտօն ունէիր եւ ոչ սպաննելու:

Բրանտիւք առարկութեանս չի պատասխաներ նախ. վերջը հարցում մը կ'ուղղէ ինծի.

— Ի՞նչ պիտի ընեն զիս:

— Չեմ գիտեր:

— Պիտի կախնեն:

— Ո՛չ, ո՛չ:

— Թիապարտութեան պիտի դատապարտուիմ:

— Գուցէ:

— Ճէյրամը ի՞նչ պիտի ըլլայ:

— Ո՛վ է Ճէյրամը:

— Նիւշին կինը:

— Քեզի՞ ի՛նչ ուրիշին կինը :

Երեսս կը նայի զարմացած, չկրնալով մտքին մէջ աղմեցնել իմ յանդիմանութեանս անպատեհ խտուրթիւնը, կարծելով որ իր հարցման կարեւորութիւնը չեմ ըմբռնած թերեւ : Եւ երկու ժամ տեղ մեր խօսակցութեան մէջ այս հարցումը կու գայ տարբեր ձեւերով : Մտերմութիւնն իսկ աւելնայ երթալով, և այն մութ սենեակին մէջ ուր ատեն ատեն իր տոգոտնած հիւանդի ու ջղային մարդու երեսը կը կենդանանայ կը գունաւորի, կը լսեմ իր ողորմելի կեանքին բոլոր պատմութիւնը : Սէրը՝ լեռներու վայրենութեան ու սրբութեան մէջ. հուժկու ու կատաղի կիրքը՝ քաղքին ռամիկ, տափակ ու կանացի ցանկութիւններուն հանդէպ, հողի այն ահագին զանգուածներուն ու կոյտերուն պէս որոնք իրենց արհամարհանքին տակ քաղաքին հարթ ցածուկ միօրինակութիւնը կ'ընկճեն կը ճնշեն :

Գ .

Քրանտիւք Տաղստանցի մըն էր Նիւշին պէս : Քով քովի մեծցեր էին լեռներու կողերուն վրայ վաղվաւորով շարունակ, բայց չափահասութեան տարիքին՝ մահացութիւնամիտներ դարձեր էին յանկարծ իրարու դէմ, աղջկան մը սիրուն համար :

Յետոյ գաղթականութիւնը սկսեր էր դէպի Թուրքիա՝ անհատնում աղէտներով լեցուն ուղեորութիւնը, ուղիւն հաճախ գետի մը յորձանքին պէս իր ջուրերուն հետ թաւալելով, քշելով, տանելով ամբողջ ազգի մը բեկորները, արմատախիլ անտառի մը բոլոր ծառերը՝ ոստերը ու ճիւղերը միասին :

Հոս, Իգմիտի շրջակայքը նետեր էր հոսանքը զիրենք օսմանեան հողին վրայ որ յօժարակամ կ'որդեգրէ այս վտարանդի ցեղերը : Բայց հայրենի երդիքին յիշատակը, լեռնային ու վայրենի կեանքի վարժութիւնը չի կրնար ի բաց թողուլ վայրկեանի մը մէջ : Եթէ չատեր ընդունեցան պաշտպանութիւնը կառավարութեան որ նախախնամութեան մը պէս կը հոգար զիրենք, գտնուեցան նաև ոմանք որ վայրի անասուններու պէս իրենց թափառական ու անհանդարտ գոյութիւնը պահեցին, ասպատակեր դարձան, իրենց արիւնշալի շահատականութեանց արձագանգովը լեցնելով այդ կողմերը : Նիւշ ատոնց պարագլուխներէն մէկն էր . իր անուան ու սարսափը կը ծանրանար Սափանձայի ամբողջ գաւառակին վրայ :

Քրանտիւք անդին զինուոր կը գրուէր ու ոստիկանական անձնուէր ծառայութեան մէջ տասնապետ կ'ըլլար : Իրեն կ'իյնային միշտ ամօնէն վտանգաւոր ձեռնարկութիւնները, աւաղակները ձերբակալելով դատարաններուն յանձնելու գործը :

Խուլ պայքար մը կար այս երկու մարդոց միջև, տասնապետին ու աւաղակին, ատեն մը եղբօր չափ սիրով, հիմայ մահու ատելութեամբ զինուած : Այս փոսը որ կը բաժնէր զիրենք, հիմայ անցատակ վիճ մը՝ որ իրենց ոտքերուն տակ կը բացուէր, կնո՞ջ մը գործն էր . ամբողջ տարիներ նախանձով, յուսահատ սիրով պեղուած անդունդ գոր այս երկուքէն մէկուն դիակը միայն կրնար գոցել այսուհետև, անե՛լ կացութիւն մը որ ճակատագրային, անխուսափելի բան մը ունի և որուն երկաթէ շրջանակէն մարդ ողջ չ'ելլեր դուրս :

Երկուստեք հնարքն ու քաջութիւնը կ'ելլէին մըրցումի, գեշերներ լուսցնելով, սպասելով հրացանը ձեռ-

ոււրնին, իրարու ճամբուն վրայ, թաւուտի մը ետին պահուլտած, երկուքն ալ դիտնալով իրենց փոխադարձ ոին ու քէնը, լուր դրկելով իրարու թէ առջի հանդիպումին պիտի սպաննեն զիրար, սպառնալիքներ նետելով իրարու յինչեւ որ կապարի գնտակներ փոխանակէին :

Եւ կռիւը կը շարունակէր սպարդիւն, յուսահատեցուցիչ, աւելի ևս գրգռելով իրենց պրկուած ջիւղերը, անընդհատ արշաւանքին բոլոր յոգնութիւնովը ծանրացնելով — եթէ տեղ կար դեռ — իրենց նախնական հակառակութիւնը, և մտքի ցաւմնակոծ հալածում մը, պաշարում մը դարձնելով իրենց համար փոխադարձ մահու այս անդուլ, անշուշտ սպառնալիքը :

Դ.

Իզմիտի եղեռնադատ ատեա՞նը :

Ատեան թող ըլլայ, թէ որ այս բառը աղէկ կը հնչէ : Բայց իրօք պզտիկ սենեակ մը, մեր տուներուն պարկեշտ սենեակներէն մէկը, ուր դատական մարմինը կը բազմի աթոռներու վրայ և որուն դէմ, տեղին անձկութեան մէջ, ամբաստանող և ամբաստանեալ, վկայ և ունկնդիր իրարու քով կը շարունին :

Դատաւարութեան ժամանակ չլսուած անուններ ու լեզուներ կը լսուին. Տաղստանի դաւառաբարբառները զորս կը թարգմանեն և որոնց յառաջ բերած չփոթութիւններէն, հակասութիւններէն կը ջանամ օգտուել :

Հարցաքննութիւնէն վերջը ոճիրին պարագաները կը

ճշգուլին ամբաստանադրին մէջ, դատական լեզուն հակիրճ ու անզգայ պարբերութիւններովը :

Սովանճայի ոստիկանութիւնը կանխապէս կ'իմանայ Նիւշի այն գիշեր իր գիւղը դառնալը : Քրանտիւք քանի մը հեծեալ ոստիկաններով առտուան դէմ կը հաննի, կը պաշարէ աւազակին ապաստանած խոհիթը : Գողթականներուն գիւղը հրացանի ձայնով կ'արթննայ. սխալմամբ մէկը կը զարնուի և այս չփոթութեան մէջ աւազակը պատուհանէն կը ցատքէ, կը փախչի : Կը հալածէն Նիւշը, Քրանտիւք կը յաջողի մօտենալ անոր անտառին մէջ ու կ'սպաննէ զայն :

Այս ընթերցանութիւնը, Չէրքէզներուն ձայները պզտիկ սենեակը մահահոտ բուրումով մը կը լեցնեն, և ես կ'երեւակայեմ անտառը որ չի կրնար փախստական զաւկին ապաստան ընծայել այս անգամ. երկու ոստիկաններուն մեռած մարտը, այն որուն յամառ ժամադիրները եղած էին. մութին մէջ կռիւ մը. Կովկասէն մինչև Իզմիտ երկարող արկածներուն, շարունակելի յօդուածներուն վերջին բառը. տասը տարուան անցեալ մը որ մէկ երկվայրկեանով մը կը կտրի կը դադրի. կիրքերու հոծութիւն մը որ կաթիլ մը արեան մէջ կը լուծուի կը հալի. մրցումներու գռեհիկ վախճանը, քաղաքակրթութեան մէջը կամ դուրսը. երկուքին մէկի վերածումը :

Եւ համոզմամբ, խղճի մտօք ահա կը ձեռնարկեմ պաշտպանութեանս դժուարին գործին, և, այս է մտքի մը զարմանալի յեղափոխութիւնը, որ վատածօրէն կը խօսիմ հիմայ և ամբաստանեալին արձակուիլը կը պահանջեմ Աւազակին սպաննութիւնը՝ ընկերութեան համար այնքան լուրջ ընդգիմութեան մը դէմ զէնք գործածելու հարկա-

գրուած էր անշուշտ: Այս պահուս ինքը պիտի ըլլար սպանեալը եթէ չսպաննէր: Եւ ատենին բարեացակամ տրամադրութիւնները տեսնելով կը քաջալերուիմ, ու ոստիկանին անշուք ու անշուկ կեանքը կը պատմեմ անոնց. անխառնակ զինուորական որ պատերազմի դաշտը ու անոր պատիւը չի տեսներ, բայց կը տեսնէ ամէն ժամ մահու վտանգը. որ զիշեր չունի, հանգիստ չունի, գոյութիւն չունի իրեն յատուկ, և որ ամէն զըրկուսի վրայ կու գայ հոս՝ ոտքը ձեռքը չզլթայակապ՝ համար տալու իր դժնդակ պաշտօնին: Կ'զգամ որ ամբաստանութիւնը կը տկարանայ, ջուրը կ'իջնայ: Սխալմամբ ի գործ դրուած միւս սպանութեան ամբաստանութիւնը ձեռք կ'առնեմ և կը յայտարարեմ որ տասնապետին ութամեայ բանտարկութիւնը կը քաւէ այդ յանցանքը:

Ե.

Դուրսն ենք. ես, միւսը, ամէնքս: Ներսը կը խորհրդակցին, կը վիճին, թեր ու դէմ կարծիքներ կու տան: Քրանտիւքի գլուխը վիզին վրայ կ'երեւայ, աջ ու ահեակ կը ծռի. պիտի փրթի՞ արդեօք. երեսս կը նայի դատասպարտուած ոչխարի մը նայուածքին քաղցրութեամբը. այդ նայուածքը հարցումներ ունի, որոնց չեմ կարող պատասխանել. ես ալ տասնապետը դողացնող յուզումներուն մասնակից եմ, հոս այս անկիւնը քաշուած, ու սրտատրոփ կ'սպասեմ:

Կէս ժամ. ոչինչ դեռ. ներսը ձայներ կը բարձրանան ու զիս սարսափով կը համակեն: Կ'աղաչեմ, մի՛ ընէք. որի՞ հետ կը խօսիմ:

Ժամ մը, ու կը շարունակեն խորհրդակցել. ձայները կը մեղմանան, չեն լսուիր ա'լ, համաձայնած են. ինչի՞ վրայ արդեօք:

Ու յանկարծ զանգակին ձայնը, սուր, ուժգին, սարսափելի հնչիւն մը, որ չունչս կը կտրէ մէկէն. տասնապետին տոգոյն դէմքը կը կարմրի. ամէնքը սենեակէն ներս կը խուժեն ինձմէ առաջ, անհամբեր, ա'լ չհանդուրժելով սպասել:

Ես ալ կը մտնեմ վերջապէս: Չնստած դեռ իր աթոռին վրայ՝ նախագահը կը վարանի. ամբաստանեալին ներկայութիւնը կը ստուգէ. գէշ նշան:

Եւ դատավճիռը կը կարդայ, համառօտ գիր մը, չորս տող, որ կեանք կամ մահ կը բերէ հեռը: Առջի պարբերութիւններէն դեռ բան չեմ հասկնար. գլուխս դէպի առաջ՝ բառերը աւելի շուտ լսելու յիմարական ջանքեր կ'ընեմ. շո՛ւտ, աւելի շո՛ւտ, եզրակացո՛ւր:

Անձնապաշտպանութիւն: Փրկուած ենք:

Բանտ կը դառնանք նորէն, ցնծութեան աղաղակներու, ողջագութեաններու ժէջ: Քրանտիւք չի խօսիր, ձեռքս կը բռնէ կու լայ ու սենեակին պատէն վար առնելով Չէրքէզի դաշոյն մը, ինձի կը նուիրէ դայն:

Իհնչ ընեմ ես այդ դաշոյնը: Քրանտիւքի բազմալէպ կեանքին անբաժան ընկերը, հո՛ս, տան մը, սրահի մը կահ կարասիներուն մէջ՝ անփառ դարդ մը, խաղալիք մը պիտի ըլլայ այսուհետեւ: Իր դաշոյնի կեանքը վերջացած է. կիները ձեռուրնին

պիտի առնեն զայն երբեմն, չհասկնալով անոր լեզուէն, չըմբռնելով՝ իրենց ազկաղկ ու աշխարհիկ կիրքերուն անդօրութեանը մէջ՝ այս երկաթի կտորին՝ սիրոյ հետ ունեցած մշտնջենական ինամուծիւնը և չտեսնելով այդ անդգայ գործիքին մէջ՝ սուրբ ու վայրենի տոչորումներու նախանձոտ պահապանը:

ԹԷՅԱՐԻԿ

Ա.

Արսւան Պէկէն, - Իզմիտի շրջակայ լեռներուն մէջ կորսուած գիւղէ մը, - եկաւ մեր տունը գիւղացիի ջալվաբով, մազերը ժողված, առանց թել մը դուրս ձգելու, սեւ եագլմաին տակ. տղեղ երեւալու, հրապոյր չաղդելու հաստատ ու բարբարոս կամք մը:

Գլխէն մինչեւ ոտքը զինքը ծածկող սեւերուն մէջ՝ դէմքը, ձերմկոտիկ աւշային անարիւն կաղմուածքի դէմք մը, վատառողջ սպիտակութիւն մը, ձիւնի մաքուր ցոլացում մը ունէր, ցուրտ ու պաղ:

Աշխարհիկ արդուդարդէ ու վայելչութենէ այս խուսափումին մէջ, - իր նոր մեռած էրկանը յիշատակին նուիրուած անձնադոհութիւն մը, - այս երիտասարդ կնիւր

սիրտինք մը դոհացում մը կը գտներ, և ասով՝ ինքնիրենը անդրաշխարհային կապ մը կը յորիներ, կը ձեռններ, գերեզմանէն անդին կեցող մէկու մը, բացակայ, աներեւոյթ էակի մը հետ, դեռ եւս անոր հաճելի ըլլալու, անոր նախանձոտ կամքին հսկատակելու տարտամ դիտաւորութեամբ: Իր հագուստին այս կամաւոր անշնորհքութիւնը տեսակ մը պչրանք կ'ըլլար՝ պահուբտած տեղէն զինքը դիտող ամուսնին հանդէպ, իբրեւ թէ երիտասարդ այրին ըսել ուզէր անոր՝

— Բեղի համար միայն փափաքած եմ գեղեցիկ ըլլալ և ոչ ուրիշի:

Տանը մէջ՝ իր սպասուհւոյ պարտականութեանը մէջ ամբիոփուած կ'ընէր, սակաւախօս, միավանկ բառերով միայն պատասխանելով մեղի, երբ պատասխան տալը անհրաժեշտ դառնար:

Ձէր խնդար, չէր ծիծաղեր. ու գիշերը ճաշէն վերջը խփոյն կ'առանձնանար իր խուցը, մերկ, անզարդ, խըստակեաց ճգնաւորի մենաստանին պէս, ու հոն կը նստէր ժամերով, ժամերով, գիւղը ձգած զաւկին համար հիւսեւ լով անհատնում գուլպաներու զոյգեր:

Բ

Օրն ի բուն կ'աշխատէր, իր գործին հետամուտ, ջալվաբին ծաղքերուն մէջ ճարպիկութեամբ դառնալով, աւելու, մաքրելու, սրբելու յատկացուած գործունէութեամբ մը, իննամոտ ու հոգածու, բազմոցին վրայ թել մը, հայելին վրայ փոշի մը չձգելու չափ:

Իր լուրը ջանքին հակառակ, իմ սենեակս միայն

չկրցաւ կարգի կանոնի բերել. օրը տաճան անգամ կը շտկէր ու տաճան անգամ կ'աւարտէի իր բոլոր տաճարիկին խնամքին արդիւնքը. զգեստներս հոս կը նետէի ու ձերմակեղէններս հոն, գիրքերս ցիրուցան բաղձոցին վրայ կամ գետինը անկիւն մը ձգուած. և այս բոլորը հարկեր անգամ իր տեղը կը դրուէր, ժամ մը վերջը առջի վիճակին վերադառնալու համար: Մըցում մը կար կարծես իր անսպառ հոգածութեանը ու իմ անկարգութեանս մէջ: Չէր դանդաւոր, եթէ երբեք իր լաւիկ մնջիկ աշխատութեան անօգուտ բաղձապատկութիւնը դանդաւոր մը չէր ինքնին իմ տուած ներդրութեանս համար. ո՛չ, չէ՛ր դանդաւոր. ընդհակառակը, ա՛յլ աւելի կը յամառեր հիմայ, իր համբերատարութեամբը ամէցնելով զիս, և ներողաւորութեան անհունութեանը մէջ ծածկելով իմ անառակ որդիի անգթութիւնս:

Կ'զգայի որ վայելուչ չպիտի ըլլար կատակ ընել այս երիտասարդ սպասուհիին հետ. կը յարգէի իր համը գործունէութիւնը, իր անկեղծ սուգը, ու եղբօր մը պէս կը խօսէի հետը ամէն անգամ որ բան մը հրամայել պէտք ըլլար, քաղցրութեամբ, զրեթէ գգուանքով.

— Բուզում Մարիա՛մ:

Գ.

Մարիամ կը կոչէինք զինքը: Մայրս ուրիշ անուն չէր ընդուներ սպասուհիներու համար. իր բուն անունը Աշխէն էր և այս կրկնամկրտութիւնը որուն կ'ենթարկուէր ահա սառալին քայլէն, օտար տուն ծառայելու սկսածին պէս, իր բոլոր անցեալին, իր գոյութեան, իր անհատա-

կանութեան ուրացման պէս տպաւորութիւն մը կը թողուր իր վրայ: Ոչ իսկ կը յարգէին իր անունը. օտարականներ՝ անփոյթ անզգայ կ'արտաքսէին զինքը իր ետէն դուրս. խօսելու նոր ձեւեր, հագուելու նոր տարազներ կ'առաջարկէին իրեն, ապսպրելով իրեն թողուլ ինչ որ գիւղէն բերած էր հետը, անունէն սկսելով մինչեւ կօշիկները:

Եւ չէր հանդուրժեր այս նուաստացման. իր այդ անունը որուն չէին հաւանք Պոլսեցիք, Արսլանպէկի տղոց էն հաճելի անունն էր: Իր ձեւերը, զգեստը, ծալլաբը գիւղին մէջ ամէնէն չնորհալի կիներ հանդիսացուցեր էին զինքը մինչեւ այն ատեն, և ահա պէտք կ'ըլլար իր վաշիշտութեան բոլոր յաղթանակները ոտնակոխ ընել մի առ մի, անոնց ծիծաղելի ըլլար խոստովանիլ:

Ես՝ երբեմն Աշխէն կ'անուանէի զինքը ու կը վազէր կու գար ձայնիս, ձգելով ձեռքի գործը, բոլոր տնեցիներէն զիս գտնելով իր հոգեկան վիճակին դիտակից, պարծենալով որ իր անունը Պոլսեցի պատանիի մը համար սիրուն ու հաճելի կրնար թուիլ:

Ա՛յլ կը սկսէինք խօսիլ իրարու հետ. ես Սրսլանպէկ մեռած էրկանը, գիւղը ձգած դաւկին վրայ տեղեկութիւն կ'ուզէի:

Մեղմիւ կը պատասխանէր, սիրտը բանալով. վիրաւոր, խոցուած սիրտ մը որ սիրտիւն չէր ուղեր, թերեւս անոր համար որ այդ խոցոտանքը տանելի բան մը, սովորութիւն մը, պէտք մը դարձած էր զոր ի բաց թողուլը դժուարին պիտի ըլլար, ճիշդ ինչպէս սիրտի վարժուող մէկը ծխելէ ետ կ'հնալ ուղեր օր մը:

Դ.

Հիմա ա՛լ աւելի փոյթ կը տանէր սենեակիս, որուն պարտէզին նայող պատուհաններուն վրայ՝ վարէն բարձրացող վարդենին՝ փոխն ի փոխ ճերմակ ու կարմիր ծաղկէ մեհեւանդներ կը յօրինէր:

Յորեկները իմ բացակայութեանս կու գար հոն աշխատութիւնը վերջանալուն, մինակուելը հիւսելու իր անաւարտելի գուլպաներուն շարքը, վարդերուն սաստիկ ու հեղձուցիչ հոտին մէջ:

Բարեկամական խրատներ կուտար ինծի, հնազանդ աղախինի ու սրտի մօտ անձի խրատներ, թուղթերս գետինները ձգելու համար:

— Մեղք ես, էֆէնտիս, աչքի լուս ես թափեր:

Աչքի լոյս միայն եթէ գիտնար թէ սիրալը ինչե՛ր էր յանձնած այդ փոշոտած ճմրթկած թուղթի կտորներուն. եթէ գիտնար որ սլատանութիւնը՝ իր բոլոր անմեղութիւնը, երկտասարդութիւնը՝ իր բոլոր հաւատքը թափած էր հոն ու, ատոնցմէ դուրս, ատոյիկ տղայ մը միայն ահա կը մնար, հալոցէ անցած մետաղի կտոր որ իր նախնական վիճակին բոլոր պէպիսութիւնը կորսնցուցած է, միաճող, անխառն, անողոք բան մը դառնալու համար. եթէ գիտնար, . . . Սպառուհին ուրիշ բան չէր գիտեր բայց եթէ գիշերուան վերադարձիս, այն ժամուն ուր ամէնքը կը հանդէպին, իմ աշխատելու ճերմակ էջի մը վրայ ծած, մաքուր սպիտակ թուղթ իմ սրտիս պէս՝ որ հետզհետէ կը մրտէր, կը սենար, կը զարդարուէր, իբր թէ սեւութիւնը ըլլար իր շարքը:

Եւ մեղքնալով չէիս, ոտքին մատներուն վրայ կը քալէր առտուն, աղմուկ չընելով քովս, լաւ մը իջնցնե-

լով սենեակիս վարագոյրները, պատիր ու արհեստական գիշեր մը ձեւացնելով շուրջս, զիս քիչ մը աւելի քնացած տեսնելու բաղձանքով:

Արթնալուս ուռեցած աչքերով, յանդիմանութեամբ լեցուն նայուածքը կը քաղցրանար, ու կը վազէր խոհանոց, նախաճաշիս պատրաստութեամբը, քնատուրեանս կորուստը դարմանելու հաշիւով:

Ե

Երբեմն ալ մօրս միջամտութեանը կը դիմէր զիս կարգի բերելու և առողջութեանս հսկելու ստիպելու համար զիս.

— Հանըմս, ըսէ՛ որ գիշերները շատ չնստի, հոգին չքակէ գրելով:

— Դուն ալ գուլպայ կը շինես, կ'ըսէի ծիծաղելով:

— Ես դաւելիս համար կ'աշխատիմ, ես միւլխրան եմ:

Եւ անմիջապէս իր ձայնը կը փոխուէր, դէմքին սուս վորական թախիծը կ'աւելնար Արսլանպէկ եղած դաւկին յիշատակին՝ ուրկէ կարծես բացօրամայի ձևով, անցեալին բոլոր դառնութիւնը, սուգը կու գար, կարգաւ, մէկ մէկու ետեւէ, համրիչի մը հատիկներուն պէս. իր ամուսնութիւնը հազիւ երկու տարի տեւած, էրկանը հիւանդութիւնը, ունեցած չունեցածնուն սպառիլը հիւանդութեան ծախքերուն մէջ, գիւղը մնացած զաւակը և վերջապէս օտարի դուռ իյնալը, ինչպէս կ'ըսէր ինքը. այս ամէնը կը տեսնուէր իր տխուր նայուածքին մէջ, կը գծագրուէր իր դէմքին թախանցիկ, արտայայտող մորթին վրայ, իրարու

ետեւէ, ամբողջ կառախումբ մը ցաւերու, կսկիծներու . ու խօսակցութիւնը կը դադարէր :

Յետոյ դիտողութիւն ընկու կարգը ինծի եկաւ :

— Այնքէն, ալ հանէ՛ սա շալվարը :

Կ'ամչնար . չըջաղգեստը՝ իր մատնանիչ ընող ձեւերովը, խոստովանող՝ գրեթէ անպատկառ բան մը ունէր իր երկչոտ աչքին :

— Կ'ամչնամ :

Կ'զգայի որ դիմադրութիւնը կը թուէնար . իր ագեղ երեւալու որոշումը կ'իյնար հազիւ թէ քանի մը շաբաթ կանգուն մնալէ ետքը, և իր հաստատամիտ գիւղայիի երկարող չեշտը «կ'ամչնամ» բառին վրայ կը մարէր կը հատնէր :

Զ

Շըջաղգեստը յեղաշրջում մը բերաւ ու վայլեց իրեն . նախ, բնավայրը, կլիման կորսնցնող մէկը դարձաւ . մէջքը շատ նեղ եկաւ իրեն ու փէշը շատ լայն . առջի օրերը չկրցաւ շարժիլ . մասնաւոր ուշադրութիւն մը կ'ընէր ծիծաղելի չըլլալու համար իր քալուածքին մէջ . չիտակը՝ կուրծքին շնորհալի մանրամասնութիւնները ի յայտ բերելուն՝ ամէնքը իր լանջքին ականատես եղածի տպաւորութիւնը կը թողուր իրեն :

Իր գեղեցկութեանը այս ծագումին առջեւ ամէնքը ապշեր էինք . ինքը՝ իր աղուորութեան համար տրուած վկայութիւնները լսելով կը կարմրէր, գլուխը ծռելով մեղմիւ ուսին վրայ :

Ու քիչ քիչ աւելի վայելուչ երեւալու ջանք մը սկսաւ ընել . զարթում մը եկաւ իր սրտին մէջ . ինքն ալ գիտէր

Պողոսի հանրմեներուն պէս գեղեցիկ ըլլալ, սիւս ընել . իր գիւղացիի պարզմտութեամբը սպասուհիի գիրքին մէջ ունեցած պղտիկ միջոցներովը՝ պչրանքով լեցուն արդու զարդ մը ունէր հիմայ . միշտ մաքուր հագուած ու սանաւրուած էր օրուան ամէն ժամուն . մութ կապոյտ եագւման, դէպի ետեւ չըջած, հազիւ թէ կը կենար պղտիկ սիւրուն կապով մը ու կ'սպառնար ամէն վայրկեան վար սահիլ ուսին վրայ, բոլորովին արձակելով անոր առատ մագեքուն կոճակները, մինչդեռ մաս մը ճակտին, մինչեւ աչքերուն վրայ կը թափեր, կ'ամսջ թէ ակամայ, ու վարը, ծոծրակին քով նուրբ աղուամազի թաւիչ մը՝ մորթին կաթի ձերմակութիւնը ցոյց կու տար իր նոր բուսած մարգագեանի մեղկ ու կակուղ խաւերուն մէջէն :

Ու հոտեր կը քսուէր, անձանօթ ու բոլորովին տարբեր մեր գիտցածներէն, հազիւ թէ զգալի, որոնք իր մարմնին արտաբերումը ըլլալ կը թուէին . և այս շինական իւղազօծութիւնը մեր քաղքենիի հոտաւորումներէն աւելի խորհրդաւոր ու մեղկ ու ցանկացուցիչ բան մը ունէր :

Է

Այս արդուզարդի պերճանքը ու խռովիչ ձգտումները բոլոր ինծի համար էին . իր սրտի հին վէրքերը սպիացած կը թուէին հիմայ բոլորովին ինձմով լեցուն այդ հոգեոյն մէջ :

Իր սէրը դողահար և չիկնոտ բան մըն էր, անձնուրացում մը ամբողջ, կատարեայ . անձնուրացում մը որ չի բարբառիր ու քեզի համար բրած գո՞ղովութիւնները երեսիդ չի գարններ ապերախտութիւնդ ցոյց տալու համար . ո՛չ, գրեթէ դադանի ու ծածուկ զգացում մը որ իր սաստկութեանը համար կ'ամչնայ, կը պահուրտի, երկրա-

շարժ մը որ հրաբուխի բոլոր սաստկութիւնը ունի առանց անոր աղմկալից ու բոցավառ արտայայտութիւնները ունենալու :

Բան մը չէր պահանջեր իր սիրոյն փոխարէն, ոչ խակ իմ սէրս. իր բոլոր ուզածը թոյլտուութիւն մըն էր յաւիտեան զիս շրջապատելու իր անհուն խանդաղատանքովը, հսկելու վրաս, թող չտալով որ հիւսնդանամ, իր ինամքներէն շինուած տեսակ մը խանձարուրի մէջ ամփոփելով իմ բոլոր կեանքս ու շարժումներս, որպէս զի ցաւ մը կամ վիշտ մը չունենամ երբեք :

Այսպէս ամիս մը տեւեց. գետինը կը նստէր միշտ ծունկիս վրայ թափելով իր սեւ մազերը, ածուխի կոտորտուքի պէս փայլուն, ու ձեռքերուս գգուանքին տակ կը հպարտանար, կ'ուռէր, փայփայանքէ խորթող կատուի մը պէս :

Յետոյ ձանձրացայ — քսան տարու էի այն ատեն ու անկեղծ սիրոյ մը յարգը չէի գիտեր — այս հովուերգութիւնն. այս աղախնին անձնութիւնը անտանելի լուծի մը ձեւը կ'առնէր քիչ քիչ. փախչիլը անհնար էր իր ինամող խանդաղատանքէն. հիւանդանոցի մէջ գտնուելու պէս բան մը կ'զգայի ու ազատութիւնս վերստանալու ասպարէին ջանքեր կ'ընէի :

Բան մը չէր հասկնար իմ խուսափումներէս. իր միամտութեանը մէջ կը խորհէր անշուշտ որ գէշութիւն մը ըրած չէր ու պատճառ մը չունէի իրմէ երես պահելու. ու չէր գիտեր թէ ձիւդ իր սիրոյն մեծութիւնն էր որ զիս կը ճնշէր այն ամառուան պայծառ օրերուն պէս որոնց ջերմութեան ու անդորրութեանը մէջ կը խեղդուիս :

Չէր գիտեր խեղճը որ մեզի խաբեբայ գգուանքներ, կեղծ հրապոյրներ պէտք են, խենթեցնելու համար մեզ

սիրով. չէր հասկնար որ իր անմեղ անձնութիւնը ձանձրութիւն պատճառէ. բայց գիտէր, կ'զգար որ կը հեռանայի իրմէ ու փորձ մը փորձել կու գար, վերջին ջանք մը՝ չխզելու մեր մտերմութեան կապերը :

Երբոր սենեակէս մտաւ տեսայ որ իր արդուղարդին բոլոր հրապոյրները չեշտած, բազմապատկած էր այն օրը՝ հաճելի երեւալու համար աչքիս : Միշտ այն գեղեցիկ կիներ էր, բարձրահասակ ու ձերմկոտիկ, իր երերուն քալուածքովը որ նազանքի կը նմանէր. իր եղնիկի մեծ մեծ բացուած աչքերուն մէջ արտմութիւն կար. բայց իրմէ առաջ թէֆարիկի ուժգին հոտ մը ծաւալեցաւ օդին մէջ. ծանրատաղտուկ հոտ մը որ շնչառութիւնը կ'արգիլէր :

Ինչպէ՞ս եղաւ որ այս հեղձուցիչ բուրումը բաւական եղաւ ինծի ատելի դարձնելու այս կիներ. ոչորք բարուրանքի՞ մը պէտք ունէի արդեօք ամէն յարաբերութիւն դադարեցնելու համար իրեն հետ, թէ ոչ հին ատենի կանանց յատուկ այս իւզազոծումը իր շնորհներուն, իր արդուղարդին բոլոր շինծու կողմը, ծիծաղելի հանդամանքը երեւան հանեց. չեմ գիտեր, թէֆարիկ. ուսկի՞ց գտաւ թէֆարիկը, ու ինքը բերանը չբացած դեռ, ես պոռացի հեռուէն, բարբարոս ու վայրենի ձայնով մը.

— Խնչ հոտ է ատ վրադ. գնա՛ լուացուէ շուտով :

Բառ մը չկրցաւ պատասխանել. դրան առջին գամուած մնաց, չկրնալով առաջ գալ, երեսս նայեցաւ ապշած, չըմբռնելով որ չնչին յանցանքի մը համար այսքան անողորմ գտնուիմ իրեն դէմ. վարանոտ կեցաւ հոն, պատերազմի մէջ զարնուած զինուորին պէս որ վիրաւորուելէն ետքը դեռ քիչ մը ատեն կանգուն կը կենայ ու յանկարծ գետին կը փռուի :

Ը.

Ի՞նչ կ'ուզէ՞ք որ ձեզի ըսեմ ասկէ աւելի. կ'ուզէ՞ք անպատճառ լսել վերջին բառը այս միամիտ սիրոյ պատմութեան:

Շարաթ մը հիւանդ պառկած էր իր խուցին մէջ, սաստիկ թոքատապով մը որուն ետ էի միակ պատճառը. խոհանոցին մէջ գիշեր ատեն վերէն վար լուացուեր էր, աղատելու համար թէֆարիկի կպչուն հոտէն, իմ պատուէրիս համաձայն. ու Տօքթօրը, բարեկամ մը քան թէ բժիշկ մը, կը դարմանար այս գիւղացիներուն տարօրինակ սովորութիւններուն վրայ:

— Խնթ է, ի՞նչ է այս կինը. խոհանոցին մէջ կը լուացուին:

Ձէի պատասխաներ և բժիշկը կը յամառէր իր դարմանքին մէջ, ու իմ ալ կարծիքս առնել ուղղելով, կը կրկնէր շարունակ:

— Ի՞նչ կ'ըսես, խնթ չէ՞:

Ես, մահուան վտանքին առջև հարեկ՝ իր կեանքը փրկել կը խորհէի միայն:

— Պիտի ազատի՞, Տօքթօր:

Ութը օր ամբողջ այս տաղնապին մէջ անցուցի. յետոյ ապաքինութիւնը սկսաւ, դանդաղ ա՛յնքան որ նոր հիւանդութեան մը կը նմանէր:

Հիմայ երբ երթայի սենեակը որպիսութիւնը հարցնելու, իր անուշ նայուածքը դեռ անհուն գորովով կը զեւոռէր. յանդիմանութեամբ չէր նայեր երեսս, ու կարծես ա՛լ աւելի գոհ էր հիմայ, անձնուիրութեան նոր ապագայով մը ա՛լ աւելի երախտապարտ ընելուն զիս: Առնելիքը որ ըլլալ կ'ուզէր այս կինը իր զոհողութիւններուն

մեծութեամբ, առնելիքը որ որ քաղցր խօսքի մը փոխարէն իր բոլոր պահանջը ներելու յօժար ու պատրաստ է:

Երբեք չխօսեցաւ հետս այն օրունան դէպքին վրայ զոր բոլորովին մոռցած էր կարծես. բայց իր տկարութեամբ կ'երկարէր ու չէր վերադառնար առջի ուժը: Հիւսկում մը կար որ կ'աղաւթէր զի՛նքը մեղմիւ, տակաւ առ տակաւ, ու բժիշկը զուրկ կ'երեւցնէր, չարագուշակ նշան, առաջուց գիտյուած, գուշակուած աղէտի մը ներկայ դանդաղութեամբ ձեւով. թոքատապէն վերջի անխուսափելի ցաւն էր այս նորեկ հիւանդութիւնը որ անընդհատ ջերմով ու բարակ քրտինքով մը կ'սկսի:

Թ

Մեռաւ իր գիւղին մէջ ուր զրկեցինք զինքը բժիշկին պատուէրին համաձայն. մեռաւ անհուն խղճի խայթ մը թողով սրտիս որ անաւասիկ տապը տարի վերջը կը թելադրէ վարանող գրիչս, ու իմ կամքիս հակառակ առաջ կը մղէ զայն գրով պահելու անշահասէր, աննման սիրոյ մը դէմ ցուցուած ապերախութեանս յիշատակը:

Ու կը խորհիմ որ կեանքը լեցուն է այս կերպ աղէտներով. իրար չհասկնալէ առաջ եկած ցաւեր որ անդարմանելի կ'ըլլան. անսպառ գորովներ հո՛ս հո՛ն թափուած, անօգուտ ու աւելորդ դատուելով, և փճացնելով սէրը անսպառ ու անակամ դարձնել. նպատակէն զոյ պէտք էին ամուր ու տեւական դարձնել. նպատակէն չեղած սպառումներ, իրարու չհամապատասխանող երթեւեկ գոհողութեանց որոնք, փոխադարձ չըլլալուն համար, մը զոհողութեանց որոնք, փոխադարձ չըլլալուն համար, կը վատնուին ու խղճի տառապանքներով լեցուն յիշատակներ կը թողուն միայն:

Ս Ա Ռ Ա

Ա.

Այր ու կին, թէ քոյր և եղբայր. չեմ գիտեր:

Երկուքն ալ մեղրամոմի գունատութիւնը ունին, որուն վրայ շէկ ու գոռզ մազերնին ոսկիի ցուքեր կը թողու. միեւնոյն դիմագիծը, երեսի միեւնոյն ձուածներ, երկուքին վրայ ալ նուրբ ու քնքուշ բան մը:

Շողենաւին մէջ ուր իմ մօտիկա նստած են, երիտաւարդը վեր դարձուցած է բալթօին մուշտակաւոր օձիքը ու հորը ինկած աչքերէն՝ նայուածքը աննպատակ կը թափափու պատուհանէն դուրս, ծովուն վրայ: Զի խօսիր ու գլխու շարժումներով միայն կը պատասխանէ իր ընկերունիին, առանց դիտելէ դադրելու ծովը որ իր բոլոր ուշադրութիւնը գրաւած կը թուի:

Անիկա, ընդհակառակը, առողջութեան խրոխտ արտայայտութիւն մը ունի. մաղրագոյն բուրդէ չըջաղգեստ մը հագած է, իր ընական գոյնին հետ՝ միօրինակութիւն մը կազմելու համար կարծես: Նիհար ու բարձրահասակ կին մըն է, բարակ մէջքով ու տարօրինակ կերպով ուռուցիկ լանջքով մը որուն դուրս ցցուած երկու սուր անկիւնները՝ իրենց հիմերուն վրայ թաւալած զոյգ մը վրաններու տպաւորութիւնը կը թողուն:

Ամբարտաւան նստուածք մը ունի որ կը վայել իրեն, ոտքը ոտքին վրայ, էրիկ մարդու մը պէս. պահ մը կը հոգնի և ոտքին դիրքը կը փոխէ, ու մետաքսի չրչիւն մը կու գայ

պատմուճանին տակէն, ներդաշնակ ու փայփայող նուագի մը պէս, բեհեղէ հանդերձեղէններու ձայնը:

Այսպէս նստած, գիրք մը կարդալու տուած է ինքզինքը. էջերը կը դարձնէ հետզհետէ անդոտ ձեռքով մը, երբեմն ընթերցումը կ'ընդհատէ, հիւանդին բառ մը ըսելու, պարբերութիւն մը ցուցնելու համար. ժպտելով, ծիծաղելով իր մօտնջ բարեկամը խնդացնելու, անոր ռուպլամած ձակատը պատող տրտմութիւնը փորձաւորութեամբ յայտնի ջանքով մը:

Այս խնամոտ հոգածութիւնը այդ վէս ու խիզախ կնոջ քով՝ հսկայ ծառի մը վրայ բացուած փափուկ ծաղիկի մը ներգործութիւնը կը թողու ինծի: Կ'զմայլիմ վրանին ու նորէն կը հարցնեմ ինքնիրենս.

— Այր ու կին, թէ քոյր և եղբայր:

Բ.

Բրինքիբոյի մէջ ճանչցայ զիրենք, մեծահարուստ հրեայ ընտանիքէ մըն էին: Էրիկը իր հօրեղբօրորդին էր ու անոր հիւանդագին վիճակը գիտնալով Սառա՝ ամուսնացեր էր հետը. երբեք ասիկայ արգելք մը չէր նկատած իրենց ամուսնութեանը: Ի՜նչ փոյթ, կրնային մեռնիլ. օր մը չէ նէ օր մը պիտի զատուէին աշխարհէս. կ'արժեր հաշուի դնել ասիկա: Սպանեօլի տաք արիւնը կը խաղար իր երակներուն մէջ. ու սիրոյ մէջ ալ նորէն հրեայ շաիր երակներուն մէջ. ու սիրոյ մէջ ալ նորէն հրեայ շաիր հախնդրի յանդուգն իմաստասիրութիւնն էր որ ժառանգութեամբ փոխանցուեր ու մօտեր էր այս գեղեցիկ կնոջ հոգեւոյն մէջ:

Կարգուեր ու երջանիկ եղեր էին. բայց երթալով

ինծի։ Եւ տեսնելով երիտասարդ կինը՝ հաւատարիմ իր սիրոյն ու անձնութեանը մէջ, իմ սէրս ալ պարզապէս հիացումի կը փոխուէր ու անմուռնջ կը պաշտէի զինքը անմատչելի ու անսխալ տրարածի մը պէս։ Գոհ էի երես չտալուն համար զինքը չըջապատող մարդոց որոնք անկարեկից կը մտնէին այս տունը, իրենց փողկապին հանգոյցը, չապիկին անբիծ սպիտակութիւնը ցուցնելով։

Սառա առաքինի կին մըն էր, աշխարհային երանութենէն իր արդար բաժինը առած ու վայելած կին մը՝ որ իր իրաւունքէն աւելի չ'ուզեր և գիտէ իր սրտին ու իր մարմնին իշխել։

Այսպէսով իր բարոյական նկարագիրը մեծնալուն հետ՝ իմ պաշտումս ալ կ'աւելնար իր անձին համար. իր քալուածքը կը ճանչնայի ոտնաձայնէն. իր թաշկինակը կը զանազանէի ծաւալած հոտէն. իր փոքրիկ սովորութիւնները, քմահաճոյքները դոց գիտէի վաղեմի բարեկամի մը պէս։

Ու արգահատանքս հիւանդէն աւելի առողջին կ'երթար. մեղքցուելիքը այս մանկամարդ կինն էր որ իր անսպառ գորովի գանձերը անտես թաղելու ու իր երկտասարդի իշխելը ու դողերը զսպելու արիութիւնը ցոյց կու տար։

Դ.

Հիւանդին վիճակը հետզհետէ կը ծանրանար ու Սառայի անձնութեանը նոյնքան աւելի մեծ կ'երեւար աչքիս։ Իմա դուրս չէր ելլեր էրկանը սենեակէն. երբեմն ես ալ կը գտնուէի հոն. բերանը բերնին կը կենար մինչև

վերջը, հիւանդին շնչառութիւնը խառնելով իրենին։ Այս չափազանց զոհողութիւնը ճշմարիտ խելագարութեան մը յանգելու վրայ էր. էրկանը հետ մեռնիլ կ'ուզէր անշուշտ. անդին ալ անոր հետ ըլլալ, ինչպէս հոս եղած էր, և իր անհատնում վայելքները անոր պահել միայն։ Այո՛, այս էր իր գաղափարը։

Մնաս բարովի մը ատեն մինչև սանդուխին մօտ կ'ընկերանայ ինծի ու առիթը բարեպատեհ կը նկատեմ բառ մը ըսելու, զգուշացնելու համար զինքը։

—Վախկո՛տ, պատասխանեց ինծի, ձեռքերս թօթվելով, վախկո՛տ, այդպէս երիտասարդ ես դուն։

Ամօթէս ու զայրոյթէս դեղնեցայ։

—Բու անձիդ համար միայն վախկոտ եմ, ըսի իրեն. տեսար որ ես այն հիւրերէն չեմ որ հիւանդէն կը փախչին չալչկուելու համար. ես ամէն վայրկեան ամուսնիդ քովը գտնուած եմ։ Եթէ դուն չես փախչիր իրմէ, այդքու պարտքդ է արդէն, դուն անոր կինն ես, եմ...։

—Այդ կնոջը սիրողը, մրմնջեց ականջս ի վար։

Ձեռքս չիփոցուց ու ես ծռեցայ համբուրելու համար զիս բռնող մատները։

—Ո՛չ, ըսաւ հեռանալով, չ'ըլլար։

Յետոյ, տեսնելով ցաւած դէմքս, մեղքեաւ անշուշտ ու մատովը՝ խորհրդաւոր նշան մը ընելով աւելցուց.

—Վերջը։

Ե՛րբ։

Իրիկուան՝ սրտատրոփ նորէն եկայ։

—Վերջը ըսաւ ինծի։

Ամէն նիւթի վրայ խօսեցանք. անիմատ խօսքեր միայն ըսի կարծեմ. խելքս վրաս ըլլալու չէր. մեկնելու ժամուն կ'սպասէի ակնդէտ. դուրս ելայ։

—Վերջը, վերջը, ըսաւ նորէն Սառա ու ճամբու-
դրաւ զիս:

Միշտ այսպէս կ'ըսէր ինծի ու այս անգուլ յետածը-
գումը՝ մերժումի քաղաքավար ձե մը միայն նկատած էի:

Ամբողջ ամառը անցաւ ասանկ ու ես ալ չէի յիշե-
ցներ իրեն խոստումը. բայց ան չէր մոռնար ու ամէն
առթիւ միենոյն բառը կու գար իր շրթունքին վրայ:

—Վերջը:

Ե՞րբ արդեօք:

Ե.

Վերջին վայրկեանները հիւանդինանուշ մրափի մը
նմանեցան: Մահը մեղմիւ եկաւ, պայծառութիւն մը բե-
րաւ կարծես թէ այս տոգոյն դէմքին: Գլուխը բարձին
դրած, աչքերը կիսափակ՝ ճիշդ միենոյն մարդն
էր որուն չորս ամիս առաջ շողենաւին մէջ հանդի-
պած էի: Իր ոսկիի կարմրութեամբ ցոլացող մազն ու
մօրուքը՝ պատուհանէն եկող առտուան ճառագայթներուն
տակ կը խայտան կարծես ու անդոյ կեանքի մը պատ-
րանքը դեռ կու տան երեսին: Մեռաւ. և ես գլխիկոր
ու ապշած՝ առջի հեղ կը տեսնեմ մահը հոս աչքիս առ-
ջեւ, հանդարտ, շքեղ, դրեթէ հրապուրիչ: Սառանի պէս
պարզուող ծովի երեսն է ան, մաքուր ու միօրինակ
հազարաթեմ մը ծածկելով պարապութիւնը:

Ստրտափը չի բռներ զիս. արհաւիրք չեմ զգար այս
հրեայ երկտասարդին տեսքին քով, այլ զարմանքով կը
լեցուիմ. ի՞նչ է այս պառկող մարդը: Հարցում մըն
է թէ Պատասխան մը: Յետոյ, անզգալաբար աչքերս կը

լեցունին. Սառա քովս է բայց չի լար. կը կարծեմ որ իր
վիշտին մեծութիւնը կ'արգիլէ զինքը արտասուելէ, այնչափ
լեցուած ամաններուն պէս, որոնք շրջելով չեն թափիր:

Սեւեր հագած է որոնք իր մեղրամոմի դէմքին ան-
փայլ ճերմկութիւնը կը ցոլացնեն. քովս կու գայ ու իր
բուրումնաւէտ թաշկինակովը աչքերս կը սրբէ:

Այս վայրկեանիս, այս մահուան սենեակին մէջ բոլո-
րովին մոռցած եմ զինքը. բայց ան՝ իր ներկայութիւնը
յիշեցնել կու տայ ինծի. ձեռքս կը բռնէ նորէն, ճիշդ ինչ-
պէս ամիսներ առաջ կեցուցած էր զիս մեկնելու ժամուս:
Կը տեսնեմ որ աչքերը անսովոր փայլով մը կը ցոլան,
մութի մէջ կատուի աչքերու վառելուն պէս, դեղնորակ
լոյսով մը:

Իր քովը կը նստեցնէ զիս բռնի, ու ակնարկութիւն
մը ընելով իմ առջի թախանձքներուն.

—Հիմա՛յ, կ'ըսէ յանկարծ:

Եւ այս սենեակին մէջ կը բացատրէ ինծի, իրաւա-
գէտի մը պէս փաստերով զինուած, իր կեանքի բմբու-
նումը ու պարտաւորութեան գաղափարը:

Էրկանը հաւատարիմ եղած էր ցորչափ կենդանի էր
անիկա. մազի չափ չէր թերացած իր անձնուիրութեան
ու պարտքին մէջ: Ի՞նչ պէտք թերանալու. չէ՞ր
կրնար համբերել. անոր կեանքը՝ իւրը հատած պատ-
րոյգի մը պէս՝ վայրկեանէ վայրկեան չիջելու վրայ էր.
կրնա՞ր այնքան անսիրտ ըլլալ որ անոր մարելուն չապա-
սելու չափ անհամբերութիւն ցոյց տար. ո՛չ, անոր հա-
մար վերջը ըսած էր միշտ:

Ու ահա ասանկ կը մեկնէր իր պարտականութիւն-
ները, թուաբանական հաշիւ մը լուծելու պէս:

Տրամաբանութիւն կար իր խօսքերուն մէջ, բայց սիրտ չկար ու չեմ գիտեր ինչո՞ւ պարզապէս ահարկու ու ռամիկ թուեցաւ ինծի այս ըմբռնումը՝ որ ապաքէն բոլոր աշխարհի մարդոց սովորական ըմբռնումն է։

Լաւագոյն սեպեցի անոնք որ առանց հաշիւի կը թերանան քան թէ անոնք որ Սառային պէս, հաշիւներու շնորհիւ, անթերի կը հանդիսանան մեր աչքին։

Քովիկնիս երկնցող այս դիակին մօտ այս դաւանութիւնը վրդովեց, սարսափեցուց զիս։ Խղճիս ձայնը արթնցաւ անժամանակ խօսող աքաղաղի մը պէս, ու մերժեցի զինքը։

ՄԱԳԴԱՂԻՆԷ

Ա.

Զարհուրելի կերպով չպարուած ըլլալուն հակառակ՝ իր տասներեօթը տարու աղջկան շնորհը տակաւին երեսին վրայ էր։ Իր ծարուրած աչքերը մռայլ ցոլացումով մը կը փայլէին, այնպէս որ ակնարկը զքեզ շօշափելուն՝ թաւիշի կակուղ հպումին տպաւորութիւնը կը ձգէր մարմնիդ վրայ։ Մազերը առատ ու շքեղ, դեղինի ներկուած, ո՛վ գիտէ՝ ասոն հունենալուն կամ ուրիշ պատճառով մը՝ յարգարուած չէին։ Արձակուած թափուած այսպէս ուսին վրայ՝ կարծես անոնց ծանրութեամբ էր որ գլուխը դէպի ետ կը ծռէր քիչ մը։

Յոռի ճաշակով պոռչտող բան մըն էր արդուզարդը. կապոյտ դիպակէ փէճ մը, կարմիր մետաքսէ վերիդիով մը ամբողջացած. ծանրազին կերպաներու սէր որ իր զրկուած արարածի միամիտ վրիժառութիւնն էր տիկիններու դէմ։

Պարարտ ու շնորհալի կազմը այս կնոջ՝ անպատկառ կերպով հողանի կուրծքէն, շարունակ վար սահող սեւ գուլպաները շտկելու, տեղը բերելու համար բրած յարատեւ ջանքէն կը յայտնուէր։ Ինքն ալ ցանկայարոյց կեցուածքի մը հրապոյրները կ'աւելցնէր անոր վրայ, գիտաւ կից ու ջանադիր լրբութեամբ մը։

Բ.

Չորրորդ յարկի խցիկին կէսը կը գրաւէր իր անկողինը, լայն, խորունկ ու ընդարձակ, որ իր սաւաններուն երկբայելի ճնրմկութեամբը՝ մտածել կու տար հոն առաջնորդուողը։ Այդ անկողինն վրայ նետած նայուածքէս գուշակելով իմ վարանքս կը համոզեր զիս, վեր ստանալով, մէկիկ մէկիկ ցուցնելով վերմակը, բարձին երեսը դեռ նոր լուացուած, կ'ըսեր ինծի, լեզու թափելով ապրանքը քչեկ ուզող վաճառականի մը պէս։ Ու բռնի նըստեցնելով զիս անկիւնին պզտիկ սեփրին վրայ, խընդալով տղու մը պէս, գրկելով գլուխս, կ'աւելցնէր,

— Պաղնեմ քեզի անգամ մը։

Նախադարձակը ինքը կ'ըլլար, պզտիկ ձգելով իմ սլառանի մարդու նոր սկսող յաւակնութիւններս։

Վարժ աղջիկ մըն էր որ իմ անփորձ տղու վեհերդատութիւնս փարատել կը ջանար իր գգուանքներուն համոզիչ ու չքեղ փաստերը մէջտեղ նետելով։

Իր մայրնին բուրումը՝ չեմ գիտեր ինչ լլկող, ուանուշ հոտ մը մատուցումը կը շնչտէր։

Այս տանը մէջ, կ'ըսէր ինծի, ամէնէն պզտիկը ես եմ. Ձատկէն տանը եօթս պիտի լմնցնեմ։

Ճիշդ քովս նստած էր, կատուի մը պէս պզտիկնալով, գրեթէ սեղմուելով կուրծքիս վրայ։

Հինգ վայրկեանի մէջ արդէն մտերմացած հետո՝ կը հարցախորձեր զիս. ով ըլլալս հասկնալ կ'ուզեր։

Եւ առանց սպասելու որ իմ պատմութիւնս ընեմ՝ ինքը իրենը կը գրուցէր ինծի, հինգ բառով պատմուելիք սովորական ու խաւարային պատմութիւնը իրենպէսներուն։

— Երկու տարի առաջ մայրիկս մեռաւ, — այս «իկս»

ին մէջ անհուն գորովանք մը ու թախիժ մը կայ. — հայրս չեմ ճանչնար. ինչ երկու տարու պզտիկ քոյր մը ու աւելի պզտիկ եղբայր մը ունիմ. մէջ մըն ալ մեծ մայր մը ունիմ. ասոնք են իմ բոլոր ազգականներս. քոյրս ու եղբայրս դպրոց դրած եմ. ամէնքը ես կը պահեմ։

Այս վերջին բառին մէջ իր ընտանիքի տէր ու գլուխ եղող անձի պատասխանատուութիւնով լեցուն հպարտութեան շեշտը կը դնէ։

Ատկէ դուրս իր քրոջը խօսքը հոս՝ ամօթով լեցուն այս միջնորդարին մէջ՝ թող չիտար որ ըլլուի. խստաբարոյ ու աչալուրջ մօր մը ձեւը կ'առնէ դէմս. կը ծիծաղիմ քիչ մը վրան. բայց կը տեսնեմ որ խկոյն կը խոժոռի իր աղուոր ճակատը։

Յետոյ, վախճալով որ զիս չարդողցնէ,

— Գոցենք այս խօսքերը, կ'ըսէ ինծի։

Իր շրթունքը նորէն կը փակչին իմններուս եւ իր մարմնին բոլոր բեռը վրաս կը ծանրանայ պահ մը։

Գ.

Այն օրը այսքան եղաւ մեր բոլոր ճանչուորութիւնը. իմ թախանձանքներս ասկէ աւելի գոհացում չստացան։

— Խնչպէս կրնայ ըլլալ, Աւագ չաքաթով, կ'ըսէր զարմացած, դուն քրիստոնեայ չեմ։

Իրօք Աւագ չաքաթուան մէջն էինք։

Պահք կը բռնէր անիկա ու վերջին օրն ալ ծով պիտի պահէր։ Իր ջերմեռանդ ու մեղաւոր աղջկան համոզումներուն տարօրինակ զիրկընդխառնումը կը պարզէր ինծի։

— Ո՞ր օր սրբութիւն պիտի առնես, հարցուց յանկարծ:

— Չեմ գիտեր աղէկ մը, պատասխանեցի. դո՞ւն ո՞ր օր պիտի առնես:

Երեսոս նայեցաւ ապշած՝ կարծես ասանկ անհարկի հարցում մը ուղղելու համար:

— Հիշ մեզի հաղորդութիւն կուտամ:

— Ինչո՞ւ չտան:

Քահանայի ժը չափի գիտէր անիկա բոլոր կարգը կանոնը ռասանի բաներուն, ու քահանայէ մը աւելի խստապահանջ էր ինքզինքին համար:

— Չեմ կրնար հաղորդութիւն առնել քանի որ վերջը դարձեալ մեղք պիտի գործեմ, կը բացատրէր ինծի: Ինչո՞վ պիտի ապրիմ ես. քոյրս, եղբայրս, ծեր ետեաւս պիտի ապրեցնեմ. զղջումս սուտ զղջում մը պիտի ըլլայ:

Այս պզտիկ սենեակին մէջ՝ արտասանուած այս լուրջ խօսքերը ինծի մտածել կու տան:

Ամէն անոնց, կ'ըսեմ ինքնիրենս, որոնք իրենց ապրուստի բերմունքովը մեղք մը գործելու, սուտ մը խօսելու հարկին մէջ են, եթէ Եկեղեցին իր հաղորդութիւնը զլանար, ի՞նչ պիտի ըլլար ասոր վերջը. ո՞ր վաճառականը, ո՞ր խանութպանը, ո՞ր օրագրողը ու ո՞ր փաստաբանը, նոյն իսկ ո՞ր եկեղեցականը հաղորդութիւն առնելու իրաւունք պիտի վայելէր. չէ՞ մի որ հետեւեալ օրը իրենց առօրեայ կեանքին պիտի վերադառնան անոնք: Ոչ ոք սակայն մտքէն անցուցած է Եկեղեցւոյ սուրբ խորհուրդներէն այս մարդիկը զրկել:

Աղջիկը կը գրկէր, կը համբուրէր զիս անընդհատ:

— Քանի՞ տարու ես դուն, կը հարցնէ ինծի:

— Քսան տարու:

Անձնատուր իր գգուանքներուն՝ մտքովս կը շարունակեմ առարկութիւններուս երկար շարքը: Եկեղեցին՝ իր արդի ձեւին տակ, իր զանազանութիւններուն ակներեւ անիրաւութեամբը, մարդկային քան թէ երկնային հաստատութիւն մըն է. մարդոց բոլոր թիւը վճիռները հոն ալ կը տիրապետեն ինչպէս այլուր:

Աղջիկը վերջին համբոյր մը կու տայ:

— Ես ժամ պիտի երթամ, կ'ըսէ ինծի. Չատկէն վերջը եկուր, բարեկամ ենք, չէ՞: Գալուդ պէս հոս գլխահարցուր:

Ու պչրանքով մը, որ մէջերնիս հաստատուած համակրութեան օծումն էր, կը պահանջէ.

— Ուրիշի հետ չպիտի տեսնուիս, խօսք տո՛ւր:

Խօսք կու տամ, քսան տարու երիտասարդի խօսքս:

Անկէ վերջը տարիի մը չափ սիրեցինք իրար:

Անուս, ռամիկ, բաց սրտի տէր աղջիկ մըն էր. իր սիրողներուն թիւը չկար. ամէն ազգէ, տարիքէ ու դասակարգէ մարդիկ մոլորած՝ կու գային հոս. ալեւորածները ինչպէս հազիւ պեխերը բուսած տղաքը, կու գային ամէնքը իր սիրովը յափշտակուած:

Բաց մանաւանդ ստորին դասէ մարդոց մէջ իր անունը, իր գեղեցկութիւնը նախճիրներ կը գործէր:

Պատճառը այն էր գուցէ որ այս տարօրինակ աղջիկը ուղղամտութիւն մը ունէր իր վաճառիկ սիրոյն մէջն ալ:

Իմ դէմս, երբոր քիչ մը աւելի մտերմացանք, իր տգիտութեանը վրայ կ'ամչնար, բաց երեւք իր վիճակին համար: Անհուն խնամքով ու գորովով մը իր պզտիկ

քրոջ ու եղբորը վրայ կը շարունակէր հսկել հեռուէն, ծախելով շարունակ իր մարմնին ճոխութիւնները, առանց զոհողութիւն մը ըրած ըլլալու գաղափարը մտքէն մազի չափ անցընելու:

Դ.

Բաղմութիւն մը աղտոտ ու ստորին մարդոց կը խռնուէր դրանը առջեւ. գողեր, մարդասպաններ կային անոնց մէջ. ամէնքը կը հրմշտկէին իրար, առաջ անցնելու ջանքով մը, կը լեցուէին իրարու վրայ՝ հետաքրքիր: Յետոյ ոստիկաններ եկան թուղթ ու կաղամար ձեռքերէն, կատարուած ոճիրը արձանագրելու համար:

Քովիններուս հարցուցի այս հաւաքումին պատճառը:

— Աղջիկ մը զարկին սա տանը մէջ, ըսին ինծի:

Նախազգացումս որ բնաւ չի խաբեր, դիւս գող հանց. միջոց մը գտայ ձեռքելու այս մարդերէ ձեռացած պատնէշը: Վեր վազեցի իսկոյն, մեր չորրորդ յարկի պզտիկ խուցը. տնեցիները հոն հաւաքուեր էին. բժիշկ մը վերջին պահուն եկած, անկողնին վրայ ծռած էր:

Հոգ, այդ անկողնին վրայ տարածուած տեսայ զինքը վերջին անգամ: Իր սովորութեան հակառակ ամբողջ ձերմակներ հագած էր, ձիւնաթոյր ու չլացուցիչ. ու միայն լանջքին վրայ ձախ կողմը չապիկը կարմրած էր պզտիկ բլորակով մը, այդ անբծութեան վրայ բացուած վարդի մը պէս:

Չիս տեսնելուն ժպիտ մը դժուարաւ գծագրուեցաւ իր դէմքին վրայ: Բժիշկը անոյոս վճռեց անոր վիճակը: Ինքը հաղորդութիւն առնելու փափաղ յայտնեց ու մէկ

երկու հոգի իսկոյն եկեղեցի վազեցին, բայց տէրտերը մերժեց գալ:

Յետոյ մահը վրայ հասաւ. դանդաղ, հանդիսաւոր ու մուսլ բանը, վերարկուն՝ ուր Նախախնամութիւնը հոգածու ձեռքով փաթեց բոլորեց այս աղջիկը, որուն՝ մարդոց ճղճիմ հաշիւները ու սխալ դատաստանը ամէն սփոփանք զլացեր էին Աստուծոյ անունով:

Իր պզտիկ քրոջմէն ու եղբորմէն զատ ոչ ոք անոր անունը տուաւ մէյ մըն ալ:

Ե.

Այս հին դէպքը պատմելուս, անցեալները՝ բարձրատիճան եկեղեցական մը, աստուածաբան ու կենցաղագէտ մարդ, մանրամասն հասկցուց ինծի կրօնական պատճառները այս զլացումին: Հրապուրուած աղջկան եւ պտռիկին զանազանութիւնը ըրաւ. սա պարագային մէջ եկեղեցին ասանկ կը տնօրինէ, ըսաւ ինծի, սա միւս պարագային մէջ ալ անանկ: Բացատրութիւններ տուաւ՝ որոնք նուրբ թուեցան ինծի. վկայութիւններ բերաւ որոնց դէմ ըսելիք մը չգտայ: Իր փաստերը՝ բարբարոս ու վաւերական՝ չհամոզեցին զիս:

Ու միշտ աչքիս առջեւն է մահիճը լայն ու խորունկ որ սենեակին կեսը կը գրաւէր, լայն ու խորունկ որուն մէջ՝ կարմիր վարդ մը կուրծքին՝ այն աղուոր կլինը կը քնանար:

Ա Յ Բ Ի Ն

Ա .

Դիչեր էր, նոյեմբերի տրտում ու խոնաւ գիչեր, ուրուն մթութեանը մէջ ընկղմած էր Բերայի Մեծ Փողոցը իր քարաշէն ու բազմաթիւ ապարանքներովը : Փոշիի պէս բարակ ու ասեղի պէս սուր անձրեւ մը կու գար ու կը լուար ամայի և թափուր քարայատակը : Կալաթա Սեւ քայի պահականոցին դէմ, երկու կառապան՝ յապաղած անցորդ մը գտնելէ յուսաբեկ՝ ցուրտէն պատապարուելու համար իրենց կառքին մէջ կը մրափէին : Մարդ չկար ու այդ աղմկալից փողոցի ժխորէն ուրիշ բան չէր մնացեր բայց եթէ առջի իրիկունէն ի վեր տեղացող անձրեւին անընդհատ ձայնը իր յուսահատական միօրինակութեամբը : Հեռուէ հեռու, ուղիղ ու լայն ճամբուն բոլոր երկայնութեամբը, մութին մէջ կը տեսնուէր շարք մը կարմիր ու արիւնագոյն կէտերու՝ որոնք կազերուն տամուկ ու դողդոջուն լոյսերն էին :

Բազինճները, քաճե շանթաւները և ուրիշ զբօսավայրերը շատոնց դոցուած էին . անոնց տեղ, հոս՝ մասվաճառի, հոն՝ կաթնալաճառի խանութ մը իր դուռը կը բանար, և մութուն ելլելու վարժուող այս խանութպաններու աչկերտները՝ դեռ նոր արթնցած, կէս քուն, կէս արթուն, կանթեղի լոյսով գիչերէն կ'սկսէին իրենց օրական աշխատութիւնը :

Ձայն ձուն չկար դեռ ու գիչերապա՛նը տաններկու կը զարնէր փողոցին հնչուն մայթին վրայ : Պատի մը տակ, մարդ մը՝ անշուշտ խաղատան մը մէջ ունեցածը չունեցածը կորանցնելէ ետքը, կծկտած էր լուսնալուն սպասելով, պառկելու տեղ մը գտնելէ յուսակտուր, վասն զի այս հիւրընկալ փողոցը ստակ չունեցողներուն համար չէ : Ասդին անդին քուրջեր հաւաքող մարդիկ, լապտեր մը ձեռքերնին, լուիկ ու գլխահակ, իրենց ուսի կողովը կը լեցնէին :

Բայց հետզհետէ մութը իր խտութիւնը կը կորնցնէր . Կալաթա Սեւայէն վար վաճառատուններուն մէջ ձայներ կը լսուէին ու քիչ քիչ անցորդներ երեւան կ'ելլէին փողոցին մէջ : Բանջարեղէններով ու կաթի ամաններով բեռնաւորուած ձիեր հանդարտաքայլ կու գային, կ'անցնէին վիզերնուն կապուած զանգակներուն ձայնովը արթնցնելով քարուկիր շէնքերուն արձագանգը :

Հիմայ ա'լ լուսնալու մօտ էր ու Բերայի տուները կը ճշդուէին ստուերամած հորիզոնին վրայ . ձայները երթալով կը շառնային . խանութներու երկաթէ փեղկերը կը շարժէին . կանուխ ելլող սպասաւորներ, պահապաններ, փեղկին մէջ բացուած դռնակէն դուրս կ'ելլէին ու վաճառատուններու առջեւի սալաքարերը կը մաքրէին խանութին ներսը աւելլէ վերջը . բոկեղ, կաթ ու սալեալ վաճառողներ պոռալով կ'սկսէին իրենց առտուան առտուրը, այդ ծառաներուն, բեռնակիրներուն ու պահապաններուն բերելով աժան գինով նախաճաշ մը . « Բարի լոյս » եր կը փոխանակուէին դրացի մարդոց մէջ :

Բ.

Մուլթին հետ ելաւ Մարտիրոս. խանութը աւելցաւ առջի օրուէնէ անկարգ թողուած տուփերն ու ծրարները տեղը դրաւ, վաճառատան մեծ ապակին սրեց ու երկաթեայ փեղկերը բացաւ: Դիչ մը վերջը ա՛լ բոլորովին լուսցած էր, գործաւորներ, արհեստաւորներ, ամէն ազգէ ու ամէն կարգէ, Պոլիս կը դիմէին ու Մեծ Փողոցը կը զարթնուր, կը շարժէր այս անցուդարձով. կամաց կամաց խանութները կը բացուէին, ապակիները կը մաքրուէին. գրադիրներ իրենց պաշտօնին, կար կարող աղջիկներ իրենց գործին գլուխը կու գային:

Առտու էր:

Վեց ամսէ ի վեր այս մաղազային մէջ կ'աշխատէր իր հօրեղբորը տեղ որ տասը տարի իբրեւ բեռնակիր ու պահպան ծառայելէ վերջ հայրենիք վերադարձած էր, Մարտիրոսը թողլով իր տեղը:

Տասնըինը տարու կար չկար. բարձրահասակ ու մեցծ մեցծի էր, ինչպէս կ'ըսեն կիները, բայց իր թուիս ու գեղեցիկ դէմքը պատանութեան փափկութիւնը կը պահէր առնական դրոշմը առնելով հանդերձ. սեւահեր ու սեւաչուի էր. քաղցր, վեհերոտ եւ տղայական բան մը ունէր իր նայուածքը. լայն ու դուրս ցցուած կուրծքը իր հզօր ու հպարտ իրանին բոլոր առաւելութիւնները ցոյց կու տար: Կապոյտ չուխայէ ձեռք մը հաղուստ շինել տուեր էին իրեն որ աղէկ կը վալէր իր կորովի ու առոյգ մարմնին. ջլապինդ բազուկները հաղուսդիւտ ուժ մը պէտք էին ունենալ, մինչդեռ կարճ ու ամփոփ փոխա-

նին զանգապանը ազդերերուն հարուստ ու բարեձև լեցուհութիւնը կը հաստատէր:

Բերայի մէջ նորութիւն մը եղաւ այս նորեկ պահապանը. կիները հիացան ու սքանչացան այս երիտասարդին վրայ, որուն ամէկոտ համեստութիւնը նոր ու կանանց համար միայն հասկնալի հրապոյր մը կու տար իրեն:

Վաճառատան համար ձգողութեան պատճառ մը եղաւ այս պատանի մարդը. ինքը միայն չհասկցաւ այն հետաքրքիր ու մանրասոյգ նայուածքները որոնց ենթակայ էր. ամէնքը համակրելի կը գտնէին զինքը ու չէին քաշուեր բացէ ի բաց իր երեսին ըսելու այնպիսի անհաւատալի համարձակութեամբ մը որուն վրայ կը զարմանար:

— Ամուսնացած ես, կը հարցնէին իրեն ամէն կողմէ: Ու հաստատական պատասխանին վրայ, որը կը ցաւէր, որը կը ծիծաղէր. այս Պոլսեցի կիները կատակը կը սիրէին. այնպիսի յիմար բաներ կը տեսնէր որոնց վրայ հազիւ իր խնդուքը կը զսպէր:

Առանց բացորոշ բան մը գիտնալու, իր նրբամիտ դրսեցի ընազդումովը կ'ըմբռնէր սակայն որ իր նպատակը ընդունելութիւնը աւելի վայելուչ մարմնին կը պարտէր քան թէ իր աշխատութեանը:

«Բռնէթան»ի վաճառատան մէջ առջի օրերը Մարտիրոսի համար ապշութեան, զարմանքի ու սքանչացման օրեր եղան:

Այս բազմայարկ ու փառաւոր շէնքը, իր հազար ու մէկ բաժանումներովը, օձապտոյտ սանդուխներովը, ճութեամբը, յաճախորդներու անընդհատ հոսանքովը, պզտիկ բայց երանելի քաղաքի մը ազդեցութիւնը ունեցաւ իր վրայ:

Առտուրնէ մինչեւ իրիկուն ոսկիներու, մէծիտիէնեւներու հնչիւնն էր որ կու դար դրան մօտ դրուած սեղանին կողմէն, ուր յատուկ պաշտօնեայ մը տուժարներու վրայ ծռած՝ անհաւատալի դուժարներ ժողվելու միայն զբաղած էր:

Յաճախորդներ, մեծ մասամբ կիներ, համարձակ, երեսնին բաց, ամէն ազգէ, գլխաւորապէս Գրեկներ, մինչեւ անգամ թրքուհիներ ու հայուհիներ, չպարուած ներկուած, միշտ գեղեցիկ ու ա՛լ աւելի գեղեցիկ լինելու հետամուտ՝ կու գային անվերջանալի պահանջներով վէճերով զբաղեցնելու բոլոր խանութը:

Ինքը՝ հոն կանգուն էր, շուարած, բան մը չհասկընալով այս տարօրինակ ու միջազգային լեզուէն զո՞ր կը խօսէին եւ այս առուծախէն որուն օգտակարութիւնը չէր բմբռնէր: Յետոյ ինքն ալ վարժուելով քիչ քիչ այս բուրդէ, մետաքսէ, ասուիէ, շղարչէ, թաւիչէ ծրարներուն զորս մէկ օրէն միւսը, այս կանանց շրջազգեստը դարձած կը տեսնէր, տակաւ առ տակաւ հասկնալով այս ամէնը, Փրանսերէն բառեր չարունակ լսելով ու սորվելով: Պարապ չէին թողուր զինքը խանութին մէջ, անընդհատ տարուբեր այս բոլոր նիւթերուն մէջ զորս մէկ տեղէն միւսը կը փոխադրէր մինչեւ իրինկուն:

Եւ գիշերը երբ այս բոլոր ժխորը դադրէր ու մինակ մնար ընդարձակ խանութին մէջ, վարանոտ ու հետաքրքիր, կը խառնէր, կը ջանար հասկնալ իր շուրջի բոլոր նիւթերը:

Հոս՝ Բիլսէֆօս է կամ մետաքսէ կանացի գուլպաներ գոյնզգոյն, բանուած, մինչեւ զիտոր ամփոփելու չափ երկայն, որոնց ներդաշնակ չըջաղիծը՝ մարմինն ճշտութեամբ պատկանելու համար ձեւուած էր. անդին ճեր-

մակեղէններ՝ սպիտակ ու նուրբ վուշէ որոնց իր համբակ ժաքովը գործածութեան տեղ չէր գտներ. շապիկներ՝ երկար, լայն թափանցիկ, փրփուր օտարներով խառն, որոնք կուրծքը մերկ ձգելու քան թէ ծածկելու համար պատրաստուած էին. ուրիշ ճերմակեղէն հանդերձներ, կարուած թէ կարուելիք, չէր գիտեր, վասն զի էն անհրաժեշտ մասերը իրարմէ անջատ ու բաց թողուած կը տեսնուէին. աւելի անդին գլխարկներ, թռչուններով կամ ծաղիկներով զարդարուն, կօշիկներ տարօրինակ ձեւերով, ձեռնոցներ, պախճաւանդներ, ծնրակապեր—այս վերջինները կը ճանչնար հայրենիքէն, եւ զորս երբեմն իր ծունկին վրայ կը փորձէր — վերջապէս հազար խռովիչ ու հեշտաւէտ առարկաներ, մանաւանդ գեղարուցի փոքրիկ ու զարդարուն շիշեր որոնք իր դրսեցիկ դիւրագրգիւ քիթին համար ամէնէն ախորժելի էին:

Բայց վերի յարկը ա՛լ աւելի զարմանքներու կը հանդիպէր. կար կարողներու սենեակին մէջ, մերկ, բուրբուրին մերկ կին մը, ո՛չ, կանացի փայտաշէն մարմին մը, ճշմարիտ ու կենդանի կարծուելու չափ ճարտարութեամբ շինուած, իր գմայլած աչքին կը պարզէր, յայտնի լըրուկեամբ մը, այն բոլոր թաքուն հրապոյրները որոնք իր նոր ամուսնացած երիտասարդի տենտադրգիւ արիւնը կը բորբոքէին: Ու մինչեւ լոյս չէր քնանար, կանանց մարմինն համար մտածուած, երեւկայուած, ստեղծուած, այս բոլոր խօսուէն եւ դրդուիչ նիւթերէն շրջապատուած, որոնց բոլորին վրայ, իբրեւ հրաշալի աշխարհի մը մէջ, այդ մերկ կինը՝ սէգ, խրոխտ, բայց միանգամայն կարծես թէ անձնատուր ըլլալու պատրաստ, կը տիրէր իր մարմնին շրջապատին գեղովը: Ու կանանց յատուկ, անոնց գաղտնիքներովը, հրապոյրներովը լեցուն այս քաղաքէն

մէջ անդգայ պահապան մնալու դատապարտուած՝ այս երիտասարդը կուրտ աքաղաղի տարօրինակ դեր մը կը ստանար :

Գ .

Հայրենիքը , Զարդար , իր մանկամարդէ կլինը , կը սպասէր : Իրենց սուրբ պսակէն ի վէր հազիւ մէկ երկու ամիս երկանը երեսը տեսած էր , ու ստակ վաստկելու աննահանջելի հարկը՝ հեռաւոր երկիրներ առաջնորդած էր զայն :

Կը սիրէ՞ր արդեօք այն երիտասարդը որ իր ամուսինը եղած էր . այն կոյր ու անտրտունջ հնազանդութեան մէջ որ հայուհիներու բոլոր կեանքը կը կազմէ այդ կողմերը , ո՛չ խորհելու և ո՛չ զգալու տեղի մնացած է . իրեն չէին հարցուցեր երբէք թէ կ'ուզէ՞ր այն մարդը զոր իրեն սահմանած էին . ինքն ալ չէր մտածէր անոր վրայ . ո՛չ կ'ատէր և ոչ կը սիրեր զայն մինչեւ իր մատնանութեան օրը : Եւ ամուսնութենէն ետքը ա'յնչափ քիչ ատեն անցուցած էր հետը , այնչափ մտերմութիւնէ զուրկ , որ գրեթէ պաշտօնական եղած էին իրենց յարաբերութիւնները՝ միւսնոյն յարկին տակ բնակող բաղմամբիւ ազգականներու աններող նայուածքին տակ :

Այդ նոր ընտանիքին մէջ ուր կը մտնէր գլխաւորապէս ծառայութեան համար , ամենէն քիչ իր էրկանը կը պատկանէր . վառն զի կեսրոջը , աներին , միւս ազգականներուն սպասաւորութիւնն էր իր աւագ պարտաւորութիւնը :

Այս գեղի աղջիկը գորովի և սիրոյ անսպառ զանձեր ունէր սակայն իր սրտին խորը , որոնք մէկ բառով , մէկ գգուանքով թերեւս պիտի յայտնուէին : Բայց աւանդութիւնը կար իր աչքին առջեւ , իր ամուսին հօրեղբայրներուն կիները կային , նոյն իսկ իր կեսուրը կար դէմը , Պոլիս գացող մնացող ամուսիններու սպասելով , տանը անհատնում հոգեւորն ու աշխատութեանցը մէջ մաշելով ծերացած կիներ , հիմայ գրեթէ պառաւներ , ճիշտ իրեն պէս , նոր հարսի պէս լռիկ ու խոնարհ՝ այդ մարդոց քով որոնք յանկարծ , երկարատեւ տարիներէ ետքը , յիշէր էին թէ այդ դժբախտներուն ամուսիններն էին իրենք ու հայրենիք վերադարձեր էին , այլևս աննպատակ ու անօգուտ դարձած ամուսնական կեանքը շարունակելու :

Ահա այս հէզ , աղերսկ ու կորաքամակ օրինակները կային իր առջեւ , որոնք ստուերներու պէս անխօս՝ իր շուրջը կը դառնային , եւ Զարդար էրիկ կնկան ուրիշ տեսակը չէր երեւակայած երբէք :

Զգարմացաւ ուրեմն երբ կարգը էրկանը եկաւ մեկնելու : Իր մշտնջենապէս կրաւորական դերին մէջ գաւառացի հայ կլինը զանգատելու անգամ զօրութիւն չունի . Պոլսէն թուղթ եկաւ . հօրեղբօր մը գալուստը իմացուցին ու Մարտիրոսի մեկնելու պատրաստութիւնները տեսան . հարսը՝ իր հոգածու ամուսինի պատրաստութեամբ՝ երկու զոյգ բուրդէ գօլպա շինեց , մայրը ու միւս ազգականները մէջ մէկ յիշատակ տուին ճարտարին ու երկու շարթիներուն կարաւանով մօտի գիւղէն Պոլիս գացող ուրիշ երիտասարդի մը՝ Խաչոյին հետ ճամբայ գրին զայն : Զարդար մինչև իրենց արտը , որ ճամբուն կողմն էր , մէկտեղ դնաց ու վերջի պահուն երբ հրաժեշտի ողջոյններ վո-

խանակուեցան, արցունքի փախստական կաթիլ մը սահեցաւ ինկաւ հարսին աչքէն երիտասարդին ձեռքին վրայ. այսչափ անհա այս բաժանման բոլոր սրտայուզութիւնը:

Մարտիրոսի մեկնելէն ի վեր հարսը իր բաժինը առած էր տան աշխատութենէն ու իր տեղը կեսուրը հանգըստեան կոչուած. հաց եփել, կաթ կթել, ջուր ու փայտ բերել իրեն կ'իյնար միշտ, ու երիտասարդ կինը՝ ազաբակի կենդանիներու յատուկ հեղութեամբը իր ծառայութիւնը կը կատարեր:

Դ.

Բերայի Մեծ Փողոցին մէջ վաճառքի տնակին հակի մը անտանելի բեռին տակ ճնշուած, քրտնաթոր, ճակատներնու երակները պայթելու չափ ուռած, հագուստնին պատառուն, ցեխոտ, չորս բեռնակիրներ, մէկը ծերուկ, այս տառապանքներուն տակ ալեւորած, միւս երեքը դեռ երիտասարդ, կ'անցնին հեւալով:

— Խաչօ՛, պոռաց ձայն մը անոնցմէ մէկուն:

Խաչօ գլուխը դարձուց, մեծահարուստ վաճառատունէ մը իր անունը տուող ձայնին տէրը ճանչնալու համար:

Նոր լաթեր հագած գեղապանձ երիտասարդ մը, կապոյտ լոթիկին մէջէն ցոյց տալով վահանաձեւ կուրծքը, անիւում, մաքուր, ֆէսը աջ կողմ ծռած քիչ մը, իր փոխանին փոթերը շտկելու զբաղած, վաճառատան դրան մօտ կեցեր ու իրեն կը ձայնէր:

Բեռնակիրները արդէն ուժասպառ վար դրին իրենց բեռը. բայց Թաղապետութեան չալուճները ընդդիմացան. Բերայի Մեծ փողոցը յոգնութիւն առնելու տեղ չէր. բեռնակիրները շունչ առնել կ'ուզէին և չալուճները թող չէին տար:

— Օլմազ, կ'ըսէր սալիտակ ժապաւէններով զարդարուած ու մէջքը սուր կապած կէս-լեզու յոյն պաշտօնեայ մը որ անոնց մեծը կը թուէր:

Բեռնակիրները իրենց հայախառն թուրքերէնով կը բողոքէին.

— Պիզիմտէ ճանիփիզ եօ՛խ մի՛. պէ մարդ Աստուծոյ, կը դռնէր ծերուկը:

Դլխարկաւոր անցորդներ կը շրջապատէին զիրենք, կինները կանգ կ'առնէին՝ վէճին պատճառը իմանալու հետաքրքիր: Ու բեռնակիրները կը ծռէին իրենց տաժանելի խաչին տակը մտնելու համար նորէն:

Աղքատութիւնը հարստութեան դէմ կանգ առնելու իրաւունք չունէր:

Մարտիրոս իր չորս հեմօքիներուն հեռանալը տեսաւ. ո՛ւր Խաչօն, ո՛ւր ինք. և սակայն միեւնոյն գեղէն էին գրեթէ, միեւնոյն տարիքը ունէին և միասին մեկներ էին երկրէն. Խաչօն ալ կայտառ ու յաղթամարմին տղայ մէն էր, իր նշանածը թողած, ինչպէս որ ինքն ալ իր կինը ձգած էր՝ ստակ, միշտ ստակ, յաւիտեան ստակ վաստկելու համար:

Ինքը Բերա էր ու Խաչօն Ղալաթիա մնացեր էր. մէկը լերան վրայ, միւսը ստորոտը, և կը թուէր թէ երբեք այդ ստորոտէն վեր չափաի կրնար ելլել: Մարտիրոս այս բաղդաառութիւնը կ'ընէր մտքէն:

Աղէկ շահ կար իր ծառայութեան մէջ ու աղէկ հա-

ճոյք . հայրենի տան աղքատիկ ու միօրինակ կեանքը՝ լուստուն ձեղքուելուն հետ անհետացող անհաճոյ եւ անկարելի երազի մը տպաւորութիւնը կը դառնար հետզհետէ . այս բոլորովին իդական աշխարհին սեմէն ուր հազիւ ոտք կը կոխէր , ապաղան փայլուն ու հիանալի կ'երեւար . ֆրանսերէն սորվիլ կը սկսէր ահա ու մասամբ կ'ըսէր տիկիններուն խօսած ատենը , վասն զի տիկիններուն հետ կը խօսէր . չարունակ փոքր ու մեծ ծրարներ կը տանէր անոնց տունը ու պախճիւն կ'առնէր :

Յայտնի էր որ քիչ չատ ամէնուն հաճելի սպասաւոր մըն էր : Ֆրանսուէի մը՝ Արեւելքցիներուն այս կատարելաբար ծառայող տիպարին սիրահար , ու մասնաւոր . Բերացի հայ տիկին մը ամենէն անակնկալ կերպով իր փոքրիկ ծառայութիւնները կը վարձատրէին ու ինքը այս ներհակ , նախանշոտ ու ոտիս հրապոյրներու մէջ կը վարանէր իր դեռաւիոյս պիտիքը շոյելով :

Ե

Հայ տիկինը հարուստ վաճառականի մը ամուսինն էր . չարունակ յօդացաւէ տանջուող էրիկէն զոտած՝ մոռցեր էր որ այս ծեր բայց հարուստ մարդը աղքատութիւնէն դուրս հանած ու իրեն կին ըրած էր զինքը :

Այս հարստութիւնը՝ զոր ատեն մը աղքատութեան խոշորացոյցովը տեսած էր՝ չէր փոխարինէր հիմայ հիւանդոտ ու ալեւոր մարդու մը կինը ըլլալու դժբախտութիւնը եւ այս առուտութիւն՝ որ իր ամուսնութիւնն էր՝ պարագաներուն ներածին չափ՝ զղջումը յայտնած էր :

Անկախ , ինքնիշխան , իր անսահման ազատութիւնը ինչ բանի գործածելու շուարած՝ այս կինը ամէն օր Բերացի խանութներուն մէջ թափառիկ , մեծածախ արդուզարդի մոմտուքով դադած , ոչ ոք գտած էր մինչեւ այն ատեն իր արտակարգ բնաւորութեանը յարմար : Շուրջը դարձող երիտասարդները միշտ մեծարանքով ու փայփայանքով վաճելի էին զինքը եւ սակայն այս թոյլ ու վատ եղանակը չէր իր տարփատենջ երազը :

Յանկարծ օր մը իր յաճախած խանութներէն մէկուն մէջ երիտասարդ մը տեսաւ առոյգ , գեղեցիկ ու կոպիտ , որ ճիշտ իր փնտռած առնական տիպարն էր , եւ այն վայրկեանէն ան եղաւ իր միակ կիրքը : Ալ չպակսեցաւ այդ վաճառատունէն մանր մունր բաներ գնելու պատրուակով : Անթիւ , անհամար ծրարներ կը զրկէր տուն զորս Մարտիրոս յօժարաւորութ կը տանէր , ու երբ պատահէր որ իր մեծածոխ շրջապագաւոր երիտասարդին դպէր , կամ դրամ տալու առթիւ իր քնքոյշ ու փափուկ ձեռքը անոր լայն , ամուր ու ջղուտ ձեռքին հանդիպէր , սարսուռ մը կ'անցնէր իր մորթին վրայէն :

Երբեմն տունը կը գտնուէր ու մոռցուած յանձնարարութիւն մը լսելու համար Մարտիրոս մինչեւ հանրմին երանաւէտ սենեակը կ'ելլէր :

Այսպէս չարունակեց տիկինը ատեն մը , բայց յետոյ համբերութիւնը հատաւ . վերջապէս այդ գեղեցիկ համալը սեպելու մարդ չէր : Բայց միշտ հնարամիտ ճարտարութեամբ իր տեսակցութիւնները կարգադրեց այս զրեցի սղոուն հետ որուն անխորձ պարզամտութիւնը իր տարփանքին սաստկութեանը չափ մեծ էր : Կը զգար որ յիմարութիւններ ընկու կարող էր անոր համար . ու թաղուած գանձ մը զտնող աղահի մը պէս իրեն միայն վերապահ

ու յատկացնել կ'ուզէր զայն, մինչդեռ Մարտիրոս՝ որ իր լեռնացի մարդու ընտելութիւնը ձգելու ատեն ունեցած չէր, այս քաղաքի մարդոց ու կիներուն վրայ հաւասարապէս կը զարմանար:

Եւ այս դրօսանքներուն մէջ մոլորուած, հայրենի տընակին մէջ թողած օրինաւոր ամուսինը չէր յիշեր այլեւս. այն արցունքով գրուած տողերը զորս հէք կիներ իր ձեռքը կը հասցնէր, անոր քարացած ու ապականած սիրտը չարժեղու անկարող էին. ստակ կը զրկէր որչափ որ ուզէին, բայց դառնալու խօսք մտիկ չէր ընէր:

Ու հեմեօքիները, անդին, իրմէ քայլ մը հեռու, խնայողութեամբ ու զրկանքով ստակ հաւաքած, մաս առ մաս կը վերադառնային հայրենիք, սիլանուց խավուեմիւս ըլլալու:

2.

Ձմեռնամուտին, չրջակայ գիւղերէն շատեր Պոլսէն դարձան եկան. ամուսիններ, նշանածներ ու աղջիկներ խնդացին. գիւղային ու ընտանեկան կեանքը իր բոլոր սուրբ ու մաքուր եռանդովը վերակենդանացաւ:

Խաչօն այդ վերադարձողներէն էր. արտ մը ու զոյգ մը եղ զնելու չափ ստակ ժողվեր ու եկեր էր. նշանած էր արդէն ու հարսնիքը չուշացուցին. Մարտիրոսի մէկ հօրեղբայրը կնքահայր եղաւ. ամէնքը կը սիրէին Խաչօն. ուրախութեան, տօնի օր մը եղաւ հարսնիքին օրը:

Զարդար հոն էր. իրեն ալ ճիշդ վեց տարի առաջ այսպէս ուրախութեամբ տօներ էին հարսնիքը. դրացի

ու գիւղացի եկեր էին, այո՛, ճիշդ այսօրուան պէս հազար մաղթանքներ ընելու: Բայց քանի մը օր վերջը էրիկը ձգեր գացեր էր զինքը ու ա՛լ չէր երեւցեր, եւ իր առանձնութիւնն ու լքումը ամօթ մը կը թուէր իրեն՝ այս ցնծայոյզ բաղմութեան մէջ:

Ետ դարձան. հետեւեալ օրը իրենց ամայի տնակը բոլորովին մութ ու խաւար երեւցաւ իր աչքին:

Գուցէ տաճկերորդ անգամը ըլլալով սրտաբուխ ուխտով եկեղեցի վազեց ու Տիրամօր պատկերին առջեւ արտասուելով իր խնդիրքը իրաւ. եւ Տիրամայրը, արծաթէ թագը գլխուն, ունկնդրեց իր սեւցած ոսկեզօծ չրջանակէն, ինչպէս շատերուն աղաչանքներուն էր ունկնդրած:

Ապա ձմեռը հասաւ իր բոլոր սաստկութեամբը, իր բեւ թէ այս հայրենիք դարցողներուն յիշեցնելու համար որ յարմար ժամանակին հասած էին հայրենի վառարանը:

Ու Պոլսէն լուրեր, տեղեկութիւններ կու տային գիւղէ գիւղ անոնց վրայ որոնք այս աշնան չէին հրցած միասին դառնալ. Կարապետ յաջորդ տարին, իսկ Կիրարոս միւսին պիտի դառնար: Միայն Մարտիրոսի վերադարձին խօսքը չկար: Յետոյ ձիւն ու սառոյց ամէն կողմ, ամէն ոք իր տան մէջ փակուած, և այսպէս տարի մը եւս լրացաւ:

Է.

«Բռէյթան»ի վայելչակազմ պահապանը աղէկ ճամբու մէջ էր: Մոլութիւնն ու ապականութիւնը սահուն

զառիվար մըն է որուն կէսին վրայ կանգ առնել դժուար է :

Տարիները կ'անցնէին միշտ ու ինքը, Բերայի փողոցներուն մէջ կը չըջէր թափառայած, միշտ մաքուր հագուած, ամիւրած, սեւ պիսերը ոլորուն ու հնդիկ իշխանի մը պէս պահելով իր հայրենի զգեստները որոնք իրեն այնքան աղէկ կը վայելէին : Օր մը միայն, փորձի համար, եւրոպական զգեստներ հագած էր եւ այն օրը ոչ ոք երեսը նայեցաւ :

Հիմայ Բերայի ամէն սովորութեանցը զբօսանքներուն մոլութեանցը տեղեակ մէկն էր . բաւական ատենէ ի վեր ահա կը վարէր գեղեցիկ ու առոյգ հսկայ մարդու դերը :

Այս կեանքը չէր կրնար տեսել այսպէս . իր աղբած հրապոյրը կը ռամկանար . առջի հետաքրքրութիւնը կը նուաղէր :

Նոր եկող պարզամիտ տղան չէր . բայց ի՞նչ օգուտ, հարուստ տիկնանց համակրութիւնը՝ ծառերուն վրայ կեցող թռչուններուն պէս անհաստատ է :

Իր պաշտպանութիւն ճամբած էր զինքը, ու խանութիւն մէջ հին օրերու վաստակին տասներորդը անգամ չունէր . մօտան անցնելը այդ վաճառատան մէջ գտնուող բոլոր նիւթերուն ճակատադիրն էր, եւ ինքն ալ այդ նիւթերէն մէկը եղած էր բաւական ատեն : Սակայն վստահ ու յանձնապաստան ձեւ մը ստացեր էր ու իր երիտասարդութեան ատենէն մնացած վարժութեամբ մը, եթէ ոչ տիկիներու գէթ կար կարողներու կամ ասպին անդին տուներու մէջ աշխատող սպասուհիներու մօտ յարգի էր :

Յանկարծ հայրենիքէն թուղթ մը եկաւ որ բռնի կը իջեցնէր իրեն մոռցած ու ոտնակոխ ըրած սրբազան

պարտաւորութիւնները . այն բարակ պահարանին մէջէն ելլող քառածալ թուղթի կտորը անխուսափելի պարսաւ մըն էր ուսկից սկսածայ կ'ամչնար . այդ անդգայ փոքրիկ սուրհանդակը ընտանի եւ անողոք մարդու կերպարանք կ'առնէր եւ զինքը կը յանդիմանէր : Ո՛րքան արժանի էր այս յանդիմանութեանց . այն ատեն կը զղջար, ինքնիրեն որոշում կու տար երկիր երթալու . վաղանցիկ ու անհաստատ որոշում զոր գործադրելու ոյժը կը պակսէր իրեն :

Ու այսպէս կը համոզուէր որ Պոլիս մնալէ ուրիշ միջոց չկար իրեն, ու ժամանակը կ'անցնէր :

Օր մըն ալ զգաց որ տարիքը առնելու վրայ էր . սպիտակ թեւեր կ'երեւային մազերուն մէջ . հայելին՝ աւերած ցուցուց իր դէմքին գիծերը : Զարմացաւ . ի՞նչ շուտ . երկու օր մտածեց ասոր վրայ, յետոյ դարձեալ շարունակեց իր առջի ընթացքը :

Հարցնողներուն ա՛լ չէր ըսեր որ ամուսնացած է . բաւական ատենէ ի վեր վաճառատունէն ալ ելած էր ու դրամի նեղութիւն ունեցաւ :

Պարտիզակցի սպասուհի մը՝ վերջին մնացորդ իր նախկին յարաբերութիւններուն, աւելցուցած բոլոր ստակը, իր չորս հազար դրուշը կուտար իրեն եթէ զինքը կնութեան առնէր :

Մարտիրոս բեռնակրութիւն ընելու ոյժ եւ կամք չունէր . գործ մը բռնել կ'ուզէր ու գործը առանց դրամագլխի չըլլար : Ինքնիրեն ըսաւ նաեւ թէ քանի որ երկիր չպիտի երթար, առանց կնոջ ասպրիլը անկարելի էր :

Գաղտնի ու անձայն պակուեցան, գողերու պէս, առանց Պատրիարքարանին լուր տալու, բարեկամ մը

հրաւիրելու. ոսկի մը տուին քահանային ու խնդիր
չփնայ: Այս եղաւ իր վարած կեանքին վերջաւորութիւնը:

Ը

Հայրենիքը իր կիներ կը սպասէր. ձմեռը ամառուան,
ամառը ձմեռուան կը յաջորդէր, ու տարիները կ'անց-
նէին անխոյժ ու անտարբեր իր թախծալից ու սգաւոր
կեանքին համար:

Պոլսէն թուղթերը ցանցառ եւ ուշացած կու գային.
փօլսները չէին վճարուիր ա'լ ու աները իր նամակնե-
րուն մէջ կը սպառնար հարսը վռնտել երբոր երկրորդ
փօլսն ալ անվճար մնար. տանը մէջ ամէնքը զինքը յան-
ցաւոր կը բռնէին էրկանը անտարբեր ընթացքին համար:

Գացողները կը շարունակէին Պոլսէն դառնալ, ու
պատանիներ կ'երթային պանդխտութեան տառապանք-
ներուն պակասը լեցնելու մայրաքաղաքին մէջ: Ու թուղ-
թերը կը ճամբէին զեղէն, բարեւներէ, ընտանեաց անդամ-
ներու ողջ առողջ ըլլալուն լուրէն եւ ստակ զրկելու յաւի-
տենական պահանջումէն բաղկացած: Պատասխան չկար:
Հարսը՝ հիմայ կատարեալ կին եղած՝ կրնար երբեմն ան-
կիւն մը քաշուած արտասուել:

Ամէն կիրամուտքի եկեղեցի կ'երթար. կիսակործան
ու գիւղին տնակներուն պէս հին ու սեւցած եկեղեցի
մը ուր պղտիկուց ի վեր գացած էր եւ ուր իր պսակը
օրհներ էին:

Հոն, սուրբերու պատկերներուն դէմ զորս լուռ
բայց անաչառ վկաներ կը կարծէր իր ամուսնութեան,
իւր տառապանքը կը պարզէր ու ջերմեռանդ աղօթք-

ներովը, որոնք յանդիմանութեան պէս բան մը կը նշա-
նակէին, պատասխանատու բռնել կ'ուզէր այս եկեղեցին
իւր խորանովը, մասունքներովը, բոլոր սուրբերովը, իր
կործանած յոյսերուն համար: Սակայն այս յաւիտեան
բացակայ էրկանը համար ըրած աղօթքները չէին փոխեր
իւր ճակատագիրը:

Այն ատեն հարկ կ'ըլլար համոզուել, բոլորովին յոյսը
կտրել այս ամէն ժամ սպասուած ու ամէն ժամ ի դերեւ
եղած վերադարձէն:

Գիտէր, ստոյգ գիտէր ալ որ ամուսինը չպիտի գար.
բայց իրիկունը, առանց ուղեւու, քայլերը կ'առաջնոր-
դէին զինքը այն արտը ուրկէ վերջին անգամ տեսած ու
Պոլիս ճամբած էր իր երիտասարդ էրիկը: Հոն, կանգուն
եւ առանձին, հեռուն տարածուող ընդարձակ ու հարթ
դաշտին վրայ պտտցնելով իր հետախոյզ նայուածքը,
Այրին դեռ կը սպասէր:

Խ Ա Ր Ի Ս Խ Ը

Ա.

Ոչ ոք իրեն չափ աստուածառէր ու աստուածաւախ էր միանգամայն. կեանքի բոլոր երեւոյթները բնութեան բոլոր գաղտնիքները Աստուծոյ գաղափարովը կը բացատրէր ու կը հասկնար, ինքը՝ խեղացի կին մը սակայն:

Աղօթքը իր հոգւոյն ամէնէն անդիմադրելի պէտքն էր, հօրմէն մօրմէն ժառանգած այս որոշեալ ժամերու աղօթելու սովորութիւնը զոր զաւակներուն թողուլ կը խորհէր:

Իր ամուսնութեան առջի օրէն, դեռ երիտասարդ կին ու աղքատացած մարդու աղջիկ, էրկանր փարթամ ու հարուստ տանը մէջ չէր կրցած համակրութիւն չափիլ, ու պարտաւորուած էր հիւրի մը պէս, աւելորդ ձանձրացուցիչ օտարականի մը նման, զգոյշ ու անձայն մնալ, ոտքին մատներուն վրայ կոխել: Այն ատեն ժամասիրութիւնը իր ճշմարիտ ափսոսանքը եղած էր:

Այն գեղին, ուր Սօֆիկ հանրմ հարս եկած էր, կը սիրէր փոքրիկ եկեղեցին. պարտեզ մը կը բաժնէր իրենց տունը աստուծոյ տունէն: Իր հարսանեկան սենեակին մէկ պատուհանէն կը դիտէր ծովը մշտապարօ ու անհուն կապոյտովը. միւսէն՝ եկեղեցւոյն կամարները, երկուստեք դուրս ցցուած պահարաններով, որոնք չէնքին երկայնքին հետ ամրակուռ ու քառակուսի խաչ մը կը ձեւացնէին, իրեւե անքոյթ ու անշարժ խաիխիս մը որուն իր ձեռքն էր փարիլ:

Իր ամուսնութիւնը որով աշխարհի պայքարին մէջ թեւակոխէր, Աստուծոյ բացորոշ կամքին վերագրած էր միշտ եւ այս անձանօթ տան ու կեանքին, նոր բացուող ապագային մէջ այս ուղեւորութիւնը՝ ամենազօր էակի մը երաշխաւորութեանը տակ դրած էր:

Ուրիշներ՝ պարի, խրախճանութեան, դրօսանքներու համար կը հազուէին. ինքը՝ կիրակի առտունները եկեղեցի երթալու, վերնատան իր յատուկ անկիւնին մէջ կենալու աղօթելու համար կը սիրէր արդուզարդը, որուն մէջ ցոյց կու տար ընտրանքով ու ճաշակով հազուող կնոջ բնական գերազանցութիւնը:

Գլխարկին, կօշիկին, չրջաղգեստին բարեձեւութեանը զմայլողները հոն հանդիպած էին այս երիտասարդ կնոջ: Մեծ Պահքի չորեքշաբթի օրերը, Ծնունդի եւ Զատիկի տօները անպատում խնդութեան օրեր էին իրեն համար: Էրիկ մարդիկ բակին մէջ, բանկալին քով կը սլըքտկային, կը սպասէին, երբ բարձրագլուխ կը յառաջանար, ժպտուն ու երջանիկ, փղոսկրէ ծածկոյթով աղօթագիրքը ձեռքը եւ ամիսի չրջաղգեստին եզերքէն ցոյց տալով փոքրիկ կօշիկներուն ծայրը եւ հեշտաբոյր հոտ մը ծաւալելով շուրջը:

Երբեմն գաւիթին մէջ կը կենար, ջերմեռանդ խաչակնքումներովը, ճնրադրութիւններովը, մրմունջներովը զմայլեցնելով իր թաղեցիները եւ յատկապէս այն այրերը որ Աստուծոյ նուիրուած այս գեղեցիկ կնկան հետաժուաներն էին:

Բ.

Այս էր իր հրապոյրը, իր յաշխութիւնը, սուրբ, բոլորովին կրօնական բան մը, իր խանդավառ կնոջ մարմնական անձկութիւնները՝ քաւութեան ու թողութեան դադարներն ու ոյժովը զսպելով շարունակ:

Եւ ժակայն հաշիւ մը կար այս աստուածասիրութեանը մէջ: Ատենով հարուստ յետոյ չքաւորութեան մատնուած հօր մը զաւակն էր: Աղջիկ ատենէն երբ պաւստա չըջագգեստի մը ա՛խը քաշած էր բոլոր ամառը, երբ իրենց աղքատիկ կարասիներուն նայելով, ճոխ ու զարդարուն սենեակի մը կարօտովը տանջուած էր, երբէք յուսակտուր եղած չէր. կը զգար, ինչուն չէր գիտեր թէ եւ, որ այս չքաւորութիւնը վաղանցիկ բան մըն էր, այս հինումնայն տունը վերջնական կայան մը չէր: Կը յիշէր, իբրեւ մշուշի մը մէջէն, իր մանկութեան օրերուն փարթամ վիճակը, բազմաթիւ սպասաւորներով ընդարձակ ապարանքը, անհատնում սրահներով ու սենեակներով լեցուն, հեռանկար մը որ կը հրահրէր, կը տոչորեր իր երկտասարդութիւնի իղձերն ու տառապանքը:

Ու կը խորհէր որ այս ամէնը վերադարձնելու, իրաւանցնելու կարող մէկը, աղերսաւոր ու կնոքող հաղուազիւտ մէկը, քովը, մօտը, գլխուն վրայ էր, Աստուած: Եւ իր ամուլ մնացող փափաքներուն, փառասիրական ցնորքներուն սատակութեանը չափ, Աստուծոյ վրայ իր հաւատքը զօրաւոր ու հաստատ կը դառնար:

Կը հաւատար որովհետեւ անհրաժեշտ էր այդ հաւատքը իր կարօտ ու զրկեալ հեզւոյն:

Իսկ հիմայ այնչափ աւելի որքան այդ պատանուհի

երազները՝ անյուսալի, ո՛հ բոլորովին անյուսալի ամուսնութեամբ մը ասուդութեան փոխուած էին. և անկեղծ երախտագիտութեամբ մը լեցուած, ինքը գոհ ըլլալուն համար կարծելով որ ամէնքն ալ պէտք են գոհ ըլլալ, պարզամիտ և աւամայ եսութեան մը բերմամբ, ինքն ալ փոխադարձապէս պաշտպան կը կանգնէր իր Աստուծուն ամէն կարգի թերահաւատներու դէմ որոնց շատնալը կը դիտէր ցաւով ու դարմանքով: Կը մաքառէր անկեղծ եռանդով մը, չզգալով իր փաստերուն տկարութիւնը:

Կը ծաղրէին զինքը, կը խնդային իր անդրդուելի համոզմանը վրայ. ամէն կերպ աղէտներ, մահ, աւերում, հրդեհ, աղքատութիւն կը թուէին իր առջեւ, համար պահանջելով այս ցաւերու եւ անիծից Աստուծոյն: Ոմանք, հայհոյիչներ, անոր գոյութիւնը կ'ուրանային ու Սօփիկ հանրմ, չկրնալով այս նախատանքներուն տոկալ, ոտքի կ'ելէր ձեռնամած գոչելով,

— Անուշիկ Աստուածս, աս ինչեր պիտի լսեմ եղբ:

Ինքը բարիք միայն վայելած էր անկէ, այդ մահերուն, աւերումներուն գոհ գացող անձերուն համար անշուշտ Աստուծոյ արդարութիւնը այնպէս տնօրինած էր, եւ այս պատուհանները առանց պատճառի չէին հարկաւ:

Գ.

Հիմայ «վերադարձի վրայ» կին մըն էր. բացօթե ծերութեան մէջ թեւակոխելէ առաջ կիները երիտասարդութեան, թարմութեան հրապոյր մը կը վերստանան միշտ. Սօփիկ հանրմ այդ վերջալոյսի հրապոյրովը կը

փայլէր, իր աղջանը չէին փոխեր զինքը: Դարձեալ առջի հաւատացեալ կ'ինն էր, թէեւ այն քսանը հինգ տարինե-
րուն, որոնք անձանօթ ու թշնամի հովէ մը մղուած ա-
լիքներու պէս եկեր անցեր էին, չատ կորուստներ տուած
էր: Իր կրօնասիրութիւնը անդրդուելի մնացած էր սակայն
այն յարատեւ ձախորդութեանց մէջ զոր չըմբռնել կը
սկսէր: Բանի մը տարուան մէջ չորս զաւակներէ երկու-
քը մահը առեր տարեր էր իր ձեռքէն և էրկանը հարբս-
տութենէն՝ ֆոնսոլիսէի կորուստներու, հիմնայատակ փճա-
ցումին յիշատակը մնացած էր:

Ի՞նչ բանի համար արդեօք Աստուած կը պատժէր
զինքը. հետաքրքիր, անձկայոյզ կը քննէր կը պրպտէր
իր կեանքը, ուշադիր՝ սեւ բիծ մը, չար գաղափար մը
չմոռնալու չափ. այս անկերջ հետախուզութիւններուն
մէջ ոչինչ կը գտնէր՝ անընդհատ դժբաղդութեանց ար-
ժանանալու չափ կարեւորութիւն ունեցող: Կը սարսա-
փէր մանաւանդ վերահաս աղքատութենէն: Դժգոհ և
անհանգիստ կը մնար միտքը, զարմանալով այս բարեկամ
Աստուծուն իրեն դէմ բռնած տարօրինակ ընթացքին
վրայ:

Կ'աղօթէր, հարցումներով լեցուն աղօթքներ, իբր
թէ իր մտերմին երեսին ըսէր.

— Ի՞նչ պատճառով մեզի նեղացած էք:

Ի՞նչ կար անցած դարձած մէջերնին այսչափ գժտե-
լու համար. և ընդունելի պատճառ մը գտնելէ յուսա-
բեկ, հարիւր անգամ քառուած ու թողութեան արժա-
նայած մեղքերու վրայ միտք յոգնեցնելէ ձանձրացած,
կ'աւանջնանար իր սենեակը, առջի հարսանեկան սեն-
եակը, և աչքին առջեւ ցածուկ եկեղեցին իր քառաթեւ
որմերով կը տարածուէր, իր կամարներուն ուռեցքը կը

թաւալէր օդին մէջ, հանդարտ ու անքոյթ առջի օրուն
պէս: Խորիսը կը շարունակէր վստահութիւն ներշնչել:

Յետոյ պղտիկ հաշտութեան թուական մը սկսաւ
Աստուծոյ և իր տանը մէջ. առջինեկ զաւակը եկաւ հա-
սաւ, ճիշտ ժամանակին, վասն զի բոլորովին փճացած
էին ալ. որքան աղօթած, պաղատած էր Աստուծոյ այս
սիրական զաւկին համար, հիւանդոտ ու նիհար տղայ մը:
Ամէնքը կը գովէին այս երիտասարդը որ կառավա-
րական պաշտօնի կոչուած՝ փայլուն տաղաւայ մը կը խօս-
տանար: Այն ատեն Սօֆիկ հանրմ ինքզինքը մեղադրեց
վայրկեան մը կասկածած ըլլալուն համար Աստուծոյ ան-
հուն գթութեանը վրայ. առտու իրիկուն իր եկեղեցին
վազեց, մոմ վառելով խորանին ու բոլոր պատկերներուն
առջեւ:

Շատ մը մարդիկ չտեսնել կը ձեւացնէին իր ամու-
սինը խնացած ըլլալով անոր դրամական վիճակը: Հիմայ
զաւկին յաջողութիւնը լսելով նորէն բարեւել կ'սկսէին
զինքը իբր թէ ճամբորդութենէ մը վերադարձած ըլլար:

Եւ այս տեսած բարիքին փոխարէն, երախտիք
ճանչցող անձի պարկեշտութեամբ, Սօֆիկ հանրմ, որոշեց
Աստուծոյ տան պայծառութիւնը հոգ ու նպատակ ընել
իրեն անկէ ետքը:

Մեծ խորանին, պղտիկ խորանին, աւագ կամ լուր
օրերու յատուկ, պարզ կամ ոսկեղօծ վարագոյրներով,
շապիկներով, գորգերով, ձեռագործներով եկեղեցին
զարդարեց:

Սուրբ մուրացկանութեամբ տունէ տուն կը պտտէր,
մէկուն աղջիկը նշանելու, միւսին հիւանդը առողջացնե-
լու խոստումով. ասոր, անոր, բարեկամ, ծանօթ կ'ինե-
րու ուխտ ընել կու տար ու նուէր կը հաւաքէր: Իր ե-

կեղեցւոյ սուրբին զօրութեանը ապաստանած, ամէնուն սրտին բաղձանքը առաջուց կը չնորհէր, եւ եկեղեցին կը ճոխանար այս կանացի բարեպաշտութեան արդիւնքը եղող նուիրատուութիւններով. մինչդեռ իր մտքովը, այս ամէն ջանքերով տեսակ մը ապահովագին տուած կ'ըլլար՝ իր ընտանեկան յաջողութիւնը ապագայ վտանգներէ զերծ պահելու համար:

Դ.

Երեք օրէ ի վեր Սօֆիկ հանրմ իր տղուն անկողին քով կը հսկէ. երկտասարգը պտոյտի մէջ մած՝ ծանր թուքատապէ մը կը տառապի: Սօֆիկ հանրմ չհասկնար այս նոր հարուածը. բժիշկները կու գան կ'երթան գլուխնին երերցնելով եւ իրենց ապիկարութիւնը, ուրիշ ամէն ատեն ծաղրելի, հիմայ սպառնական ու ահարկու բան մը կը նշանակէ:

Կը դողայ այս մարդոց երթեւեկէն, կը դողայ անոնց խորհրդակցութիւններէն, վասն զի ասոնց խօսքը ի դերեւ հանելու կարող մէկը չտեսներ իր քովը: Ու հիւանդին քնացած մէկ վայրկեանին, գիշեր թէ ցորեկ, կը վազէ չնչասպառ իր եկեղեցին, իր սուրբին, իր Աստուծուն, իր բժիշկին ոտքը, արցունքով ու պաղատանքով օգնութիւն հայցելու, մինչդեռ խորանին առջեւ կանթեղը կը շարունակէ պլպլալ միօրինակ հատնումներով, նուաղումներով: Երբեմն, գիշեր ժամուն կը վախնայ կը սոսկայ թանձր ստուերներէն որոնց մէջ, ոչ սուրբի, ոչ Աստուծոյ պատկեր կրնայ դանաղանել, հապա անտեսանելի ողիններ, որոնք, իր գալուն, պատէ պատ կը վազ-

վըղեն ու եկեղեցիին պարապութիւնը աներեւոյթ բազմութեամբ մը կը լեցնեն:

Հիւանդին քով կը ծածկէ իր տագնապները որոնք ալ յայտնի համարձակ կը դժագործին իր դէմքին, իր ճակտին վրայ. մազերը կ'ալեւորին, եւ Սօֆիկ հանրմ, առանց ուղելու, առանց զիտնալու սեւեր հագնիլ կը սկսի:

Յետոյ զաւկին վիճակը ծանրանալուն հետ, փոխ ի փոխ Աստուծոյ կամ մարդկան ապաւինելու վարանումներ, երկմտութիւններ կ'ունենայ: Կը զգայ որ Աստուած կ'ուշանայ ու միանգամայն կը զղջայ այսպէս խորհելով մեղք գործելուն համար:

Մահը, իր միակ ապաւէնը եղող այս զաւակն ալ պիտի խլէ արդեօք: Սօֆիկ հանրմին ակնարկը կը թափառի հեռուն տարածուող, փրփրացող ծովուն ու իր մօտի ամուր խարսխին վրայ. անիկայ հիմայ փրկութեան գաղափարը չարթնցներ իր մտքին մէջ, այլ ստոյգ նաւաբեկութեան մը տպաւորութիւնը կը թողու: Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ մինչեւ այս վայրկեանիս անոր միայն վստահած ու ապրած է, իր բոլոր կեանքը դրած այդ հիման վրայ որ կ'երեւայ, կը շարժի, կը տատանի:

Մինչեւ վերջի վայրկեանին, քաջութեամբ սպասեց իր զաւկին քով. առուտան դէմ նորէն եկեղեցի գնաց, վերջին բացատրութիւն մը ուղեւու համար. պարտէզէն անցաւ, պահարանէն ներս սարդեցաւ. ոչ ոք. իր ծանօթ փոքրիկ եկեղեցին էր. այս գիշեր ժամուն մերկ, ցրտին

ու ամայի պատեր միայն տեսաւ շուրջը. սարսուռ մը
կը վազէր այս անդգայ պատերուն վրայ :

Խորանին առջեւ նուազկոտ լոյսի մը նշոյլովը Տի-
րամօր դէմքը նշմարեց իր յարատեւ ժպիտովը . Սօֆիկ
հանրմ ծնրադրեց աղօթելու համար ու բարձրաձայն խօ-
սիլ սկսաւ :

Կանթեղին ցոլացումը հոս հոն դողդոջուն լոյս մը
կը նետէր, ու աղօթողին ստուերը նախ գեանին, յետոյ
վերնատան, յետոյ քարէ կամարին, յետոյ սիւններուն
վրայ կը տարուբերէր, կը պտտոյնէր ու անոնց համեմատ
կոտորտելով կը պատշաճեցնէր :

Այսպէս ժամերով կանթեղին վտիտ լոյսը զբօսնեցաւ
անոր հետ, մինչդեռ կինը կը բողոքէր զայրազին այս
անարձագանգ պատերը արթնցնելու, անոնցմէ վերջնա-
կան խօսք մը առնելու ճիգով : Յանկարծ ետին դարձաւ,
ճերմակ ներկուած պատերուն վրայ շուք մը տեսաւ,
իր շուքը, սեւ ու սգաւոր իր ապագային պէս, որ հիմա-
կուց կը պատկերանար, սիրելիներու գերեզմաններուն
վրայ ոստոստող վնուկի մը պէս :

Անկէ վերջը կանթեղին լոյսը անհեթեթ նկար մը
ձեւացուց պատին վրայ. այն երկաթէ ձողէն, որ կա-
մարին բացուածքը կը միացնէր, չուանով կախուած
մարմնի մը, Աստուածածնին դէմ լեզու հանող մարմնի մը
տատանումը դժեց, միօրինակ եւ հետզհետէ նուազող
ձօճումով որ կը շարունակուեր դեռ երբոր լուսարարը
եկեղեցին բացաւ այն առտուն :

Տ Ա Լ Ի Լ Ա

Ա.

— Տօքթօր, կ'ըսէի իրեն . . . :

Տօքթօրը բարձրահասակ, ոսկրուտ ու նիհար մարդ
մը, իմ դէմի սենեակիս վարձակալն էր, այն տանը մէջ
ուր կը բնակէի :

Կանուխէն՝ — հազիւ յիսուն տարու կար — հան-
գըստեան կոչէր էին զինքը, սրտի հիւանդութեան մը
պատճառաւ որուն մահացու հանգամանքը հաստատուած էր :

Իր մերձաւոր մահուանը գիտակից այս մարդը՝ կաւէ
արձանի մը անվողով դէմքը ունէր ամէն ատեն :

Լիւքսանպուրի սրճարանին հաստատ յաճախորդնե-
րէն մէկն էր ու ամէն օր անխախտ կը գտնէիր զինքը
հոն, կէս օրէն վերջը, աջ կողմի կարմիր թաւիչ նստա-
րանին վրայ, քօնեաքի բաժակի մը առջեւ, «Տէպա»ի կամ
«Թան»ի ընթերցման մէջ ընկղմած, չխօսելով մարդու
հետ, չզիջանելով նայիլ փողոցը, անձուդարձին, տպրե-
լու, զուարճանալու, վայելելու անձուկը ունեցող աշխար-
հին, իրբեւ մէկը՝ որուն ակնարկն ու ուշադրութիւնը մե-
ծագոյն վայելքներու ու վեհագոյն աշխարհի մը վրայ
սեւեռած ըլլային :

Ապահովապէս, իր քաշուած մարդու միայնութիւնը՝
մեզ չըջապատողներէն շատ աւելի անննդ ու հաստատ
դէմքերով, անանց ու հաւատարիմ պատկերներով չըջա-
պատուած էր :

Առանձնութիւն մը՝ համակ լեցուած այն տեսիլներով որոնց համար Սիւլլի Բրիւտոմ ըսած է

որ մնաց միտ

առանձնութիւն մը ըլլալէ չի՞ դադրիր :

Այս մարդը իր նմաններուն պէս ապրելէ զգուած ու նոր ծանօթութիւններու, դէպքերու համար վերջնապէս փակուած կը թուէր :

Մենք՝ մեր սրտաբաց ու հետաքրքիր ձեւովը՝ ընդունելութեան այն մեծ դահլիճին կը նմանինք ուր ամէն ոք կրնայ գալ, ձեռք սեղմել, տեղ մը գրաւել ու քիչ մը վերջը հեռանալ. դահլիճ՝ որ կը լեցուի ու կը պարպուի ամէն վայրկեան, ուր գոյները, գիծերը ու հոտերը իրարու կը խառնուին ու կը շփոթուին միշտ :

Անիկա պզտիկ խուցն էր ուր մտերիմները միայն մուտք ունին, առաջուց ի վեր իրենց յատկացուած տեղը կը բռնեն ու միւսներն խօսքերը կը կրկնեն երբոր խօսին. յիշատակներ՝ որոնք այս պզտիկ սենեակը կը կահաւորեն, կը լեցնեն, կը զարդարեն թանկագին գեղօրներու պէս որոնց՝ աչքը վարժուած է ալ ու գոց գլխէ ամէն մէկուն դիրքն ու պատկերը :

Բ.

Երեք ամիս չարունակ, ամէն հեղ որ սանդուխին վրայ կամ մեր դէմ դէմի սենեակները զատող սրահին մէջ հանդիպեցանք իրարու, բարեւ մը միայն փոխադրեցինք :

Յետոյ, օր մը — սաստիկ հազէ մը կը տանջուէի — խնդրեցի որ սենեակս գայ. եկաւ, դժկամակելով քիչ մը .

բազկերակս չքննեց ու լեզուս չնայեցաւ, այլ գրքատունս աչքէ անցուց. դեղեր չտուաւ :

— Խաբեբայ ու սնտոի բաներ են այդ ամէնը, ըսաւ ինծի. հիւանդութիւնը իր չրջանը պիտի ընէ :

Տարօրինակ բժիշկ :

Յաջորդ օրը նորէն եկաւ. վիթթոռ Հիւկոյի հատոր մը ունէր ձեռքը. մտարիս քով նստաւ ու առանց վիճակս հարցնելու «ձին» երբ կարդաց : Միւս օրը Լամաութինի «Ժիւօնաէններու Պատմութիւն» ուլը եկաւ քովս :

Ռնտցայ ու այնուհետեւ բարեկամ եղանք իրարու :

Առանձին, բոլորովին առանձին էր աշխարհիս վրայ. ազգական ու բարեկամ չունէր և ունենալու պէտքը չէր զգացեր երբեք :

Կիւլհանէի չրջանը աւարտելէն ետքը, քսան տարի ամբողջ դուրսերը չրջած էր, լեռնայով ու սառուցիկ բարձունքներէ մինչեւ արեւակէզ անապատներու միայնութիւնը :

Ու կը հնազանդէր անտրտունջ, ընկեցիկ մանուկի մը պէս, երթալով միշտ հոն ուր կը զրկէին զինքը, վստապար չտանջելով իր սիրտն ու միտքը անիրականալի փառասիրութիւններով, հանգիստ ու հանդարտ կիւնքի պահանջումներով :

Ինքն էր որ կը կոչուէր միշտ Միջագետքին մէջ երեւցող Ժանտախտին, Սուրիոյ մէջ երեւան ելլող քօլեռային դէմ առողջապահական միջոցները անմիջապէս ձեռք առնելու : Այս մահտարածամիտներուն մէջ թրծուած, եփուած մէկն էր, սկեպտիկ մարդ զոր բնութիւնը իր մեծագոյն աղէտներուն վարժեցուցած էր, անտարբեր դարձնելու աստիճան :

Այսպէս թափառայած ու վտարանդի կեանքի վար-

ժողովեամբ, հաստատուն կայանի մը, ծանօթ ու սիրելի շրջանակի մը կարօտը զգացած չէր երբեք. իր սրտին խանդաղատանքը՝ բոյն չէր դրած տեղ մը, այլ ցրուած թօթախած էր ամէն կողմ, ամէն տեղ, բոլիկ բոլիկ եղած՝ իր անդուլ ուղեւորութեանը մէջ:

Քաջ վիրաբոյժ էր. այսպէս կ'ըսէին դոնէ անոնք որ ինձմէ լաւ կը ճանչնային զինքը. բայց երբեք ամենափոքրիկ վիրաբուժական դործողութեան մը մասնակցիւր չէի լսած, թէ եւ բժշկութիւն ի դործ կը դնէր մեր թաղին մէջ, ծոյլ ու անտարբեր պաղարիւնութեամբ:

Գ.

— Տօքթօ՛ր, կ'ըսէի իրեն, քեզի համար կ'ըսեն որ քաջ վիրաբոյժ ես. ինչո՞ւ արուեստդ ի դործ չես դներ: Դէմ դէմի նստեր էինք Լիւքսանպուրի սրճարանին մէջ. ինքը՝ իր սովորական տեղը, ես՝ իր սեղանին դիմացը: Հարցումս զինքը յանկարծակիի բերաւ, տեսայ որ իր սովորական անխռով դէմքը այլայլեցաւ, քօնեաքի պլտիկ բաժակը դոր բերնին մօտեցուցած էր, դողաց ձեռքերուն մէջ:

Մարդ չկար մեզմէ դատ:

— Ըսեմ քեզի թէ ինչո՞ւ այլեւս վիրաբուժիւն չեմ ընէր, պատասխանեց բժիշկը ինծի:

Այն ատեն, յիշատակները ամփոփող մէկու մը պէս վայրկեան մը կեցաւ ու շտկուեցաւ նստարանին վրայ. իր չոր ու կորցած իրանը ուղղեց ու խօսիլ սկսաւ:

Բժշկական վարժարանին յառաջադէմ շրջանաւարտ-

ներէն եմ. ամբողջ պատանութիւնս, երիտասարդութեանս մէկ մասը աննուէր ու լոխ աշխատութեան մէջ անցած է: Գիտութիւնը՝ իմ միակ ըղձանքս ու հաճոյքս էր, այնքան որ ընկերներս կը ծաղրէին տարիքիս անհերք, խառնուածքները վերլուծելու կարող եմ, կը տեսնեմ որ միաժամ ու լանդաւառ մէկն էի ես ու առջի դէմս կ'ըսէի բոլորովին պիտի գրաւէր, հրապուրէր զիս. երբեք ինքզինքս բանի մը մասնակի չեմ կրցած տալ. մարդիկ կան որոնք յանչափս կոտորակներու կրնան վերածուիլ առանց պակսելու, տեսակ մը անուշ հոտի պէս որ կրնայ ամէն կողմ տարածուիլ առանց իր քաղցրութիւնը, իր ոյժը կորսնցնելու. այս մարդիկ կարող են ամէն առարկայէ, զբօսանքէ հաճոյք զգալ. մէկու մը չեն կապուիր ու ամէն բան իրենցը կը համարեն. ասիկա տեսակ մը հոգեբանական ընկերվարութիւն է. ես անոնցմէ չէի:

Առջի դէմս ելլողը Գիտութիւնը եղաւ և զայն սիրեցի հոգւոյս, տարիքիս բոլոր զօրութեամբ:

Երբոր վարժարանէն ելայ, ուսեալ սղայ մըն էի ու այսչափ միայն: Այն ատեն ժանտախտը կը ճարակէր Սուրբոյ մէջ. հոն զրկեցին զիս. երբեք չվախցայ մահէն ու հիմայ ալ չեմ վախնար: Իրարու դէմ մտքառելու կոշուած առջի օրէն՝ բարեկամ—թշնամիներ ենք որ կը յարգենք, կը ճանչնանք իրար. բժիշկ մըն եմ ես ու ա՛յ՝ մեծագոյն բժիշկն է. գիտութեան ստեղծած հասնելական դեղերուն դիմացը՝ մահն ալ՝ Աստուծոյ ստեղծած հակահակականն է: Կը հաւատամ որ մեծ ջարդերը, անպիտան կոտորածները, որոնց վարժուած եմ ահա, կանատես ըլլալու, պատերազմներու մէջ կամ մահացու

հիւանդութեանց ճարակած միջոցին, առողջարար պաշտօն մը, նախասահմանութիւն մը ունին: Ժօղէֆ տը Մէթուի իմաստասիրութեան հաւատացող մըն եմ. այս անունը կը ժպտեցնէ՞ քեզ. ես իմաստասիրութիւնը կը սիրեմ իբրեւ զերազոյն բանաստեղծութիւնը. այն չոր ու ցամքած գիտնականներէն չեմ որոնց բոլոր հոգին ու զգայնութիւնը կաշկանդուած են Ծօրմիւլներու մէջ ու թուիչ չունին:

Դ.

Դամասկոսի մէջ մարոնի աղջիկ մը սիրեցի. բայց սիրեցի հիացումով ու չլացումով: Կոյրի մը աչքերը բացուելուն պէս բան մը զգացի. ա՛յս էր սէրը: Տալիւա — այս էր աղջկան անունը — ինքը կը զարմանար վրաս. կարծեմ թէ հարիւրապետի ոսկեզօծ համազգեստէս, մայթերուն վրայ ձգձգուող ու զարնուող սուրէս աւելի հրապուրուած էր քան ինձմէ. թեթեւ, զբօսասէր մէկն էր, լուրջ խօսակցութեան մը և մեծ ըմբռնումներու անկարող: Ես՝ իմ մտքիս մէջ՝ զինքը ամէն կատարելութիւններով օժտեր էի. սիրեցի զինքը, իր անունէն սկսելով մինչեւ ուղքին սիրուն շրփշրտները:

Տալիւա երկայն ծավածուփ մազեր ունէր որոնք իր ոսկեզանգ դրուագներով շրջապատուած փոքրիկ տաշեմէն դուրս կը թափէին անհնազանդ և կամակ ցայտուցըներով. կարմիր չուխայէ պզտիկ սեյմեկին մէջ չաղմող լանջքը՝ նրբաթել կազի մը պարկեշտօրէն կրկնուած ծալքերով ու փրփուրներով՝ գոգ առած առագաստի մը կը նմանէր. իր շալվարը ու մետաքսէ էր:

Արքեանի հասակով, րարակամէջ աղջիկ մըն էր Տա-

լիւան և իր հրապոյրներուն գիտակցութիւնը ունէր. կ'երգէր և ունէր վրայ նուազել գիտէր. իր մօտ, օթոցին վրայ, իր ոտքին քովիկը անցուցած ժամերս, անխօսիկ անմոռնջ վերացումներով՝ չնորհալէ երազի մը յիշատակը ձգած են հոգւոյս մէջ:

Բայց որքա՛ն անհաստատ սիրտ մը ու թեթեւ գլուխ մը. իր քաղցր նայուածքը՝ արևուն ճառագայթին պէս՝ խտիր չէր դնէր իրմով ապրողներուն մէջ ու ամէնքն ալ հաւասարապէս իր լոյսովը կ'ողողէր, ինչպէս կ'ըսէ Պրան տը Բոնբինեան. Ես՝ նախանձոտ, հպարտ ու նեղսիրտ, չկրցայ հանդուրժել ասոր. սրտմտեցայ. Տալիւա զարմացաւ. ի՛նչ կ'եղէր ատկէ. ձեռքս բռնեց ու համոզել ջանաց զիս. այնքան մարդիկ երջանիկ կ'ըլլային իր մէկ բառովը. կրնա՞ր այսքան չնչին բան մը զլանալ անոնց:

— Չեմ սիրեր չեղեցիկ կնոջ մը երեսը նայիլ երբոր փողոցը հանդիպիս, հարցուց ինձի:

— Երբէ՛ք, ըսի իրեն խստութեամբ:

Ե.

Հինգ տարի վերջը. Հալէպի մէջ զօրաբանակին կը ծառայէի. օր մը, քրիստոնէի մը տունէն կանչեցին զիս վերաբուժական գործողութեան մը համար: Գետինը փռուած անկողնին մէջ երիտասարդ կին մը տեսայ:

— Տօքթօ՛ր, կանչեց իր անուշ ձայնովը:

Տալիւան էր:

Մօտեցայ ու քննեցի խոցը: Գրեթէ սրտին վրայ, ուտիչ վէրք մըն էր որ իր գունդ ու կարմրած ցցունքովը՝ մարմինն անրիժ ձերմակութեանը վրայ խոյացող գիշատիչ թռչունի մը գլխուն կը նմանէր:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0330921

29791

